

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

December / Aralık 2020, 24 (3): 1333-1354

Hadis Biliminin Endonezya'ya Giriş ve Gelişmesine Mahfûz et-Termesî ve Hâşim Eş'arî'nin Katkısı

The Ḥadīth Science Entry to Indonesia and the Contribution of Mahfudz Tremas and Hasyim Asy'ari to Its Development

Muh Amiruddin

Doç. Dr., Kudus Devlet İslâm Enstitüsü, İlahiyat Fakültesi, Hadis İlimleri Bölümü
*Associate Professor, State Islamic Institute Kudus, Theology Faculty,
Hadis Sciences Department*
Kudus, Indonesia

amiruddin@iainkudus.ac.id orcid.org/0000-0002-6778-604X

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 10 July / Temmuz 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 12 December / Aralık 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 24 **Issue / Sayı:** 3 **Pages / Sayfa:** 1333-1354

Cite as / Atıf: Amiruddin, Muh. "Hadis Biliminin Endonezya'ya Giriş ve Gelişmesine Mahfûz et-Termesî ve Hâşim Eş'arî'nin Katkısı [The Ḥadīth Science Entry to Indonesia and the Contribution of Mahfudz Tremas and Hasyim Asy'ari to Its Development]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 24/3 (Aralık 2020): 1333-1354.
<https://doi.org/10.18505/cuid.767488>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/pub/cuid>

The *Ḥadīth* Science Entry to Indonesia and the Contribution of Mahfudz Tremas and Hasyim Asy'ari to Its Development

Abstract: Although Indonesia is far from where Islam emerged, it is a country with the world's largest Muslim population. The historical data on Islam's entry into Indonesia is still very limited, therefore it is not easy to find clear information about it. This met with the historical reconstruction difficulty to the Islamic sciences' development, especially *ḥadīth*, when Islam first came to Indonesia. *Ḥadīth* is not as popular as other sciences such as *tafsīr*, *fiqh*, *taṣawwuf*, and *kalām*. The *ḥadīth*'s arrival and the history of prevalence in Indonesia were not as clear as the others sciences. To solve this problem, the Indonesian historians traced the dates when Islamic sciences began to emerge and spread in Indonesia. These also provided clues about *ḥadīth* science's emergence and development in Indonesia. Based on tracing early *ḥadīth* studies in Indonesia, we can speak about two important figures' names who are widely mentioned and cannot be separated from *ḥadīth* science history in Indonesia; Mahfudz Tremas (*d.* 1338/1920) and Hasyim Asy'ari (*d.* 1366/1947). These two figures colored Islamic teaching in Indonesia because of their mastery Islamic knowledge covering various Islamic sciences. Both of them also had an important role in Indonesian society in the colonialism era. This made it easier for them to spread *ḥadīth* widely among Indonesian Muslim people. In this research article, data, reports, and information of *ḥadīth* science emergence in Indonesia, Mahfudz Tremas and Hasyim Asy'ari's biographies, studies, and contributions were compiled with descriptive analysis method and historical approach. Furthermore, data collection and evaluation methods were used in this research article. This research cites references written in Indonesian, Turkish, Arabic, and other foreign languages. The journal articles and scientific books we used are among the sources used in this study. The early Indonesian scholars are generally experts not only in one of the Islamic sciences but also in others. Moreover, Islamic sciences that they desired, deepened in, and focused on were mixed. The early Indonesian scholars not only wrote several on Islamic science fields, but they also interconnected the early Islamic sciences' works in Indonesia. Therefore, it can be considered a difficult task to distinguish *ḥadīth* from others. The subject, we examine here is within the *ḥadīth* science's historical framework mixed with other Islamic sciences in Indonesia. This research article focused only on *ḥadīth* entry history in Indonesia, Mahfudz Tremas, Hasyim Asy'ari, and their role in *ḥadīth* development. The questions we answered in this article are when *ḥadīth* science began to emerge, what was and how the role of Mahfudz Tremas and Hasyim Asy'ari were in Indonesia at this subject as the greatest contributors to its early emergence and dissemination, and high authority scholars among Indonesian Muslim society. Our aim in this research is to study, understand, and explain the early *ḥadīth* science's history in Indonesia. Mahfudz Tremas and Hasyim Asy'ari, who are Indonesian *ḥadīth* scholars teaching *ḥadīth* for Indonesian people, attaching great importance to *ḥadīth*, making a great contribution, and having the most influence, are discussed. Understanding and explaining *ḥadīth* studies in Indonesia would be easier by getting to know these two scholars. Apart from these two scholars, it should not be assumed that there was no *ḥadīth* scholar in Indonesia in the early period. Here, we aim to understand the most influential scholars' service and contribution in the *ḥadīth* field. It is important to introduce Indonesian hadith scholars, their works, and contributions to scholars and scientists in Turkey and the world, and then to contribute to the academic and scientific relations among the countries. This research article, as one of the first Turkish sources on *ḥadīth*'s growth and development in Indonesia, would be useful for *ḥadīth* academicians in Turkey. Since the research title on the *ḥadīth* science emergence history in Indonesia, and Mahfudz Tremas and Hasyim Asy'ari's contribution to its development, as we know, has never been done before. This research article will help to build a network between the Indonesian and Turkish peoples, scholars, and academicians. It also contributes to increasing the scientific benefits of the two sides of academic circles. Through this research, contemporary *ḥadīth* studies in Indonesia can be traced from the time it emerged and the early development process. Moreover, It is a great contribution to specify the early *ḥadīth* science history in Indonesia, as the world's largest Muslim country.

Keywords: *Hādīth*, Indonesia, Mahfudz Tremas, Hasyim Asy'ari, Islam.

Hadis Biliminin Endonezya'ya Giriş ve Gelişmesine Mahfûz et-Termesî ve Hâşim Eş'arî'nin Katkısı

Öz: Endonezya, İslâm'ın ortaya çıktığı yerden uzak olmasına rağmen, dünyadaki en büyük müslüman nüfusa sahip ülkedir. Buna rağmen, İslâm'ın Endonezya'ya girişi hakkındaki bilgiler hâlâ belirsizdir; çünkü bu konudaki mevcut tarihî veriler hâlâ oldukça sınırlıdır. Bu durum, İslâm'ın Endonezya'ya ilk geldiğinde hadis bilimi olmak üzere İslâm bilimlerinin gelişiminin tarihsel olarak yeniden inşası için zorluklar çıkarmaktadır. Hadis bilimi, tefsîr, fıkıh, tasavvuf ve kelâm gibi İslâm bilimleri kadar popüler değildir. Ayrıca, Endonezya'daki hadis biliminin gelişme ve yayılış serüveni diğer İslâm bilimleri kadar açık değildir. Bu sorundan, Endonezyalı tarihçiler İslâm bilimlerinin ortaya çıktıklarını ve Endonezya'ya yayılmaya başladıklarını izlediler. Bunlar, Endonezya'daki hadis biliminin ortaya çıkışı ve gelişmesi hakkında ipuçları sağlamıştır. Endonezya'da hadis bilimi üzerine yapılan erken izleme çalışmalarına dayanarak, Mahfûz et-Termesî (ö. 1338/1920) ve Hâşim Eş'arî (ö. 1366/1947), yaygın olarak adı geçen ve Endonezya'da hadis bilim tarihinden ayrılamayan iki önemli âlimin isimleridir. Bu iki âlim, İslâm bilimlerinin çeşitli alanlarını kapsayan İslâmî bilgi konusundaki ustalıklarından dolayı Endonezya'daki İslâmî öğretiyi renklendirdi. İkisinin de sömürgecilik döneminde yaşayan Endonezya toplumunda önemli bir rolü vardı. Bu, hadis bilimini Endonezya müslüman halkına geniş ölçüde yaymalarını kolaylaştırdı. Bu araştırma makalesinde betimsel analiz yöntemi ve tarihî yaklaşım ile hem Endonezya'da hadis biliminin ortaya çıkış tarihi, hem de Mahfûz et-Termesî ve Hâşim Eş'arî'nin biyografileri, çalışmaları ve katkıları ile ilgili veriler, bilgiler ve enformasyonları derlenmiştir. Bunun için bu araştırma makalesinde veri toplama ve değerlendirme yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırma ise Endonezyaca, Türkçe, Arapça ve diğer yabancı dillerde yazılan kaynaklardan referans olarak yararlandı. İstifade ettiğimiz dergi makaleleri ve bilimsel kitaplar ise burada kaynaklarımızdandır. Endonezya'nın erken dönemdeki âlimleri genelde sadece İslâm'ın bir bilim dalında değil, fakat diğer dallarında da uzmanlardır. Bununla beraber onların sevdikleri, derinleştirdikleri ve odaklandıkları İslâm bilim dalları birbirleriyle karışmıştır. Endonezyalı ilk âlimlerin değişik İslâm bilim dallarını kaleme almalarının yanında Endonezya'daki erken İslâmî ilim çalışmaları da birbirleriyle irtibatlıdır. Bu yüzden, hadis ilmini diğer ilimlerden ayırmak zor bir iş sayılabilmektedir. Burada incelediğimiz konu bahisleri Endonezya'da başka bilim dallarıyla karışan hadis bilim tarihi çerçevesindedir. Bu araştırma makalesi ise Endonezya'da sadece hadis biliminin giriş tarihi, Mahfûz et-Termesî, Hâşim Eş'arî ve ikisinin Endonezya'daki hadis gelişme rolüne odaklıdır. Bununla birlikte, Bu makalede cevap verdiğimiz soruları hadis biliminin ne zaman ortaya çıkmaya başladığı ve erken ortaya çıkmasına ve yayılmasına en büyük katkı sağlayan ve Endonezyalı müslüman toplum nazarında yüksek otoriteye sahip Mahfûz et-Termesî ve Hâşim Eş'arî'nin Endonezya'da bu konuda ne tür ve nasıl bir rol oynadıklarıdır. Bu çalışmayla amaçlarımız Endonezya'daki erken hadis bilim tarihini incelemek, anlamak ve anlatmaktır. Bunun yanında Endonezya halkına hadis anlayışını öğreten, hadis ilmene derinden önem veren, büyük katkı sağlayan ve en çok etkileyen Endonezyalı hadis âlimlerinden Mahfûz et-Termesî ve Hâşim Eş'arî'den bahsedilmiştir. Endonezya'da hadis çalışmalarını anlamak ve izah etmek, bu iki âlimi tanıma vasıtasıyla daha kolay olacaktır. Bizim incelemeyi tercih ettiğimiz bu iki âlimin dışında Endonezya'nın erken döneminde hadis âliminin bulunmadığı zannedilmemelidir. Burada bizce hadis alanındaki en çok etkili âlimleri ele alarak hizmeti ve katkısının anlaşılmasını amaçlıyoruz. Endonezyalı hadis âlimlerini, eserlerini ve katkılarını Türkiye'deki akademisyenlere ve ilim dünyasına tanıtmak ve böylece iki ülke arasında mevcut akademik ve bilimsel ilişkilere katkıda bulunmak güzel olur. Bu araştırma makalesi, Endonezya'da hadis gelişimi ve gelişmesine dair ilk Türkçe kaynaklardan biri olarak Türkiye'deki hadis akademisyenlerine faydalı olur. Endonezya'da hadis biliminin ortaya çıkış tarihi ve Mahfûz et-Termesî ve Hâşim Eş'arî'nin gelişmesine katkıları hakkında bir araştırma başlığının bildiğimiz kadar

1336 | Muh Amiruddin. Hadis Biliminin Endonezya'ya Giriş ve Gelişmesine Mahfuz ...

daha önce hiç yapılmadığından dolayı bu araştırma makalenin, Endonezya ve Türk halklarının, akademik çevrelerin ve akademisyenlerinin birbirlerini daha yakından tanımalarını ummaktayız. Ayrıca, iki tarafın akademik çevrelerinin birbirlerinden bilimsel istifadelerinin artırılmasına da katkı sağlayabilecektir. Endonezya'da çağdaş hadis çalışması ise, bu araştırmanın vasıtasıyla ortaya çıktığı andan itibaren kökenlerine ve ilk gelişim sürecine kadar izlenebilir. Bununla birlikte, dünyanın en büyük müslüman ülkesi olarak bilinen Endonezya'nın, hadis ilminin erken tarihini belirtmeye büyük bir katkısı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Endonezya, Mahfuz et-Termesî, Hâşim Eş'arî, İslâm.

Giriş

Dünyanın en büyük müslüman ülkesi olarak tanınan Endonezya'nın¹ eğitim-öğretim kültürü, kesinlikle başta Kur'an, hadis, akîde, fıkıh ve edep olmak üzere İslâm ilimleriyle yoğurulmuştur. İslâmiyet, Endonezya'ya İslâm düşüncesinin yerel kültürle birleşmesi sonucunda, savaş, zorlama veya anarşi ile değil, ancak barış ve huzurla girmiş ve bu şekilde yayılmıştır.² Dolayısıyla, Endonezya'da İslâm'ın yaygınlaşmasının en önemli etkeni İslâm prensiplerini içeren güzel İslâm ahlâkıdır.³ Bunda da Hz. Peygamber'in hayat tarzını, güzel ahlâkını ve hoşgörüsünü yansıtan hadisin doğru anlaşılmasının payı büyük olmuştur. Fakat, İslâm'ın Endonezya'ya ne zaman, nasıl ve nereden girip yayıldığına ilişkin yazılı metin ve kaynakların çok az olması, hem Endonezyalı müslüman bilim adamları, hem de Batılı oryantalistler tarafından bunun hakkında muhtelif görüşlerin ortaya atılmasına sebep olmuştur.⁴ Ayrıca, Endonezya'da İslâmiyet'in ilk yayılış zamanlarında, tasavvuf, tefsir ve fıkıh eğitimleri daha yoğun olmuştur.⁵ Bu durum aynı zamanda hadis ilminin Endonezya'ya ne zaman ve nasıl girmeye başladığı sorusuna da cevap vermeyi zorlaştırmıştır. Bu makale bu sorunun halledilmesine katkıda bulunmuştur, ancak hadis'in Endonezya'ya girişinin tarihsel bağlamını kapsamlı bir şekilde anlamak için, öncelikle İslâm'ın Endonezya'ya giriş tarihinin kısaca anlatılması gerekmektedir.

İslâm'ın Endonezya takımadalarına girmesinden önce Srivicaya ve Macapahit gibi Hindu ve Budist krallıklar bu bölgeyi kontrol altına almışlardır. Bu krallıklar, 7. asırdan 13. asra kadar Çin ile Batı Asya arasındaki uluslararası deniz ticaretini denetimi altında tutmuşlardır. Endonezya halkının İslâm'la ilk tanışması, hicrî birinci asırdan beri müslüman Arapların Hint sahilleri ve Malay takımadalarını takip ederek Çin'e kadar uzanan uluslararası deniz ticaret yolu üzerinde bu bölge halkıyla gerçekleştirdikleri ticari faaliyetler neticesinde olmuştur. Nitekim, Hz. Peygamber'in vefatından bir asır sonra Arap ve İran asıllı müslüman tüccarların bu bölgedeki ticaret merkezlerini kısa ve uzun süreli olarak ziyaret ettikleri bilinmektedir.⁶ Ayrıca, 9. asrın sonlarında Çin'in güneyinde eski bir müslüman ticaret kolonisi olan Kanton'da "Tang" hânedanından Hi-Tsung (878-879) tahta çıktığı yıl meydana gelen bir köylü isyanında katliamdan kaçan birçok müslümanın Malay yarımadasının batı sahilindeki Kedah şehrine sığındığı haber verilmiştir. Çin imparatorluğu ile ticaret yapan müslümanların ticaret

¹ Max L. Gross, *A Muslim Archipelago: Islam and Politics in Southeast Asia* (Washington, D.C.: National Defense Intelligence College, 2016), 1.

² Muh Amiruddin, "Literasi Hadis dalam Khazanah Kitab Kuning Pesantren", *Riwayah : Jurnal Studi Hadis* 6/1 (2020): 56.

³ Faizal Amin – Rifki Abror Ananda, "Kedatangan dan Penyebaran Islam di Asia Tenggara: Tela'ah Teoritik Tentang Proses Islamisasi Nusantara", *Analisis: Jurnal Studi Keislaman* 18/2 (2018): 74.

⁴ İsmail Hakkı Göksoy, "Endonezya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 11: 197.

⁵ Umma Farida, "Kontribusi Nur Ad-Din Ar-Raniri dan Abd Ar-Rauf As-Sinkili dalam Pengembangan Kajian Hadis di Indonesia", *Riwayah : Jurnal Studi Hadis* 3/1 (2017): 1.

⁶ İsmail Hakkı Göksoy, *Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi*, 2. Basım (Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 2003), 192-193.

merkezlerinin de buraya taşınmasıyla birlikte Kedah'ta müslümanların yeni bir ticaret merkezi olmuştur. Bu göç hadisesi İslâm'ın Endonezya'ya girişini belirler.⁷

Tarihte kaydedildiği gibi, Hz. Peygamber'in milâdî 571'deki doğumundan çok önceleri, Farslar ve Hintlilerin Çin'le olan ticarî ilişkileri, uzun süredir devam etmekteydi. Daha sonra Araplar, hicrî 1. ve 2. (milâdî 7. ve 8.) asırlardan itibaren Hint sahilleri yoluyla Çin'e kadar deniz seyahati yapmaya başlamışlardı. Deniz yoluyla yapılan bu ticarete Fars ve Hintli denizci ve tüccarlar da katılmış, Araplar Malay-Endonezya takımadalarının sahil bölgelerindeki liman kentlerine sık sık uğramışlardır.⁸ Hz. Peygamber'den sonra, ikinci halife Ömer b. Hattâb idaresindeki müslümanlar 636'da Kâdisiye ve 639'da Medâin savaşından sonra Fars bölgelerini kontrol altına almışlardır. Bunu takiben, Farslar müslüman olmuşlardır. Ortadoğu'daki Farsların İslâm'a yaygın girişi, ticaret yapan ve Güneydoğu Asya'da kalan Farsları etkilemiş ve onlar da müslüman olmuşlardır. O dönemde yerli Endonezyalılar genellikle putperestlik, Hinduizm ve Budizm'e bağlı kalmışlardır.⁹

Daha sonra, Emevîler'in birinci halifesi olan Muâviye b. Ebî Süfyân, 41/661 yılında İslâm yönetimini devraldıktan sonra devletin başkentini Medine'den Şam'a nakletmiştir. O dönemde Şam, Çin ile Avrupa arasındaki ipek yolu olarak bilinen ticaret yolundaki önemli şehirlerden biridir. Şam Avrupa'dan Çin'e giden kervanlar için, yolculuk ihtiyaçlarını yeniden karşılayacak bir mola yeri olmuştur. Muâviye, karayolu ticaretinin yanında Basra-İran Körfezi-Çin arasındaki deniz hattı vasıtasıyla yapılan ticaret faaliyetlerine de önem vermiştir. Ayrıca, bu ticaret yoluyla tüccarlarla birlikte davetçileri yurtdışına göndermiştir.¹⁰ Hatta, Endonezyalı tarihçi Hamka'ya göre 55/674 yılında Halife Muâviye'nin gönderdiği elçiler Endonezya'ya gelmiştir.¹¹

Mısır'da Şîî Fâtımî halifeliği 567/1171 yılında Selâhaddîn-i Eyyûbî (1137-1193) tarafından yıkıldıktan sonra, Eyyûbî sultanlığı ve sonrası Memlûklü Türk sultanlığı tarafından gönderilen Sünnî mezhebine bağlı davetçilerden biri Endonezya'ya geldi. Mısır Eyyûbî sultanlığı tarafından 13. asrın ortasına kadar yönetildi. Daha sonra Mısır'da 1250 yılında Memlûklü Türk sultanlığı kuruldu. Bu iki sultanlık da dört mezhebin taraftarları idiler. İki sultanlık tarafından gönderilen davetçiler, Endonezya'daki ilk İslâm sultanlığı olan Samudra Pasai sultanlığı da dahil olmak üzere dünyaya dağılmış durumdaydılar. Bu davetçilerin Endonezya'ya gelişi, Samudra Pasai'nin ilk sultanı olan Melik es-Sâlih'in ve isimleri Melik ez-Zâhir ve Melik el-Mansûr olan iki oğlunun unvanlarının Eyyûbî ve Memlûklü sultanların unvanlarıyla aynı almasından bilinmektedir.¹²

Samudra Pasai'nin ilk müslüman sultanının Melik es-Sâlih, oğullarının ise Melik ez-Zâhir ve Melik el-Mansûr adlarını almaları, oldukça anlamlıdır. Bu isimler, Mısır'daki Eyyûbî ve Memlûklü Türk Sultanlarının unvanları olup, İslâm tarihinde de önemli işler başarmış büyük şahsiyetler olarak tanınmışlardır. Nitekim, Eyyûbî Sultanı Melik es-Sâlih Necmettin (1240-1249) 1244 yılında Kûdüs'ü tekrar Haçlılardan kurtarmış, Memlûklü Sultanı Melik ez-Zâhir Baybars (1260-1277) 1260 yılında Ayn-ı Câlût'ta Moğolları yenerek Moğol istilâsını durdurmuştur.¹³ Halefi Melik el-Mansûr Seyfettin Kalavun (1279-1290) da Baybars Sultan-

⁷ Syed Muhammad Naquib al-Attas, "Endonezya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 11: 194.

⁸ İsmail Hakkı Göksoy, *İslâm'ın Güneydoğu Asya'ya Girişi ve Yayılışı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 19.

⁹ Mohammad Ali Rabbani, "Mediasi India dalam Perpindahan dan Penyebaran Kultur dan Peradaban Persia: Islamisasi di Asia Tenggara", *Media Syaria* 15/1 (2013): 76-78.

¹⁰ Taufik Abdullah, *Sejarah Ummat Islam Indonesia* (Jakarta: Majelis Ulama Indonesia, 1991), 39.

¹¹ Abdul Malik Karim Amrullah, *Dari Perbendaharaan Lama: Menyingkap Sejarah Islam di Indonesia* (Jakarta: Gema Insani Press, 2017), 103.

¹² Syed Q. Fatimi, *Islam Comes to Malaysia* (Singapore: Malaysian Sociological Research Institute (MSRI), 1963), 11.

¹³ Philip K. Hitti, *History of the Arabs* (London: Macmillan, 1979), 656.

1338 | Muh Amuriddin. Hadis Biliminin Endonezya'ya Giriş ve Gelişmesine Mahfûz ...

dan sonra Haçlıları Ortadoğu'dan atan büyük bir Memlûklü Türk hükümdarı olarak bilinmektedir.¹⁴ Memlûklü Türk Sultanlığı'nın davetçileri arasında Kuzey Sumatra'nın Pasai bölgesine gelen İsmâil es-Siddîk İslâm'ı halka öğretmiştir. Ayrıca, İsmâil es-Siddîk, Melik es-Sâlih unvanlı Samudra Pasai'nin ilk kralı olan Merah Silu'yu İslâm'a girdirmeyi başarmıştır. Fakat, Samudra Pasai Sultanlığı'nın liman şehri Pasai'nin 1521 yılında Portekizliler tarafından işgal edilmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğuyla yakın ilişki kuran bölgedeki Açe Dârüsselâm Sultanlığı'nın (1496-1903) hakimiyeti altına girmiştir.¹⁵ Daha sonra, Malaka, Doğu Sumatra, Cava ve diğer adalarda kurulan İslâm sultanlıkları ise Samudra Pasai'nin etkisiyle 13. asırdan itibaren ortaya çıkmıştır.¹⁶

Avrupalılar ilk kez 1512'de Portekizli tüccarların Endonezya'nın Maluku Adaları'ndaki Hindistan cevizi, karanfil ve kübik biber kaynaklarını tekelleştirmeye başlamasıyla takımadalara geldi. Bunu daha sonraları Hollandalı ve İngiliz tüccarlar izledi. 1602'de Hollandalılar Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'ni (VOC) kurdu ve yaklaşık 200 yıl boyunca Avrupa'nın baskın gücü haline geldi. Ancak VOC, iflâsın ardından 1800 yılında feshedildi ve Hollanda, Hollanda Doğu Hint Adaları adını verdiği Endonezya'yı merkezileştirilmiş bir koloni haline getirdi.¹⁷ Japonların II. Dünya Savaşı sırasındaki işgali Endonezya'da Hollanda yönetimini sona erdirdi ve önceden bastırılmış bağımsızlık hareketini teşvik etti. 17 Ağustos 1945'te Japonya'nın tesliminden iki gün sonra, etkili milliyetçi liderler olan Sukarno ve Mohammed Hatta, Endonezya'nın bağımsızlığını ilan etti ve sırasıyla başkan ve başkan yardımcısı olarak atandılar.¹⁸

Yukarıda bahsedildiği gibi Endonezya'da İslâm'ın gelişim tarihinde hadis biliminin erken ortaya çıkışı ve yayılışı daha az ilgi gördü. Bazı tarihçiler Endonezya'da İslâm'ın ilk dönemlerinde hadis ilminin durumu hakkında biraz bahsetmişlerdir. Bunlardan Azyumardi Azra "Jaringan Ulama Timur Tengah dan Kepulauan Nusantara Abad XVII dan XVIII" adlı eserinde klasik Güneydoğu Asyalı âlimlerin Ortadoğu ile ilim ilişkisini incelenmiştir. O, hadis alanında Açeli âlimlerin eserlerine ve onların katkılarına da yer vermiştir.¹⁹ Howard M. Federspiel ise, "The Usage of Traditions of the Prophet in Contemporary Indonesia" adlı çalışmasında kısaca Endonezya'da İslâm'ın ilk zamanında hadis çalışmasının hâlâ fıkıh konularıyla karıştırıldığını belirtmiştir.²⁰

Muhacirin, Ramli Abdul Vâhid, Oman Fathurrahman, Agung Danarto, Muh Tasrif, İdri ve Umma Farida gibi bazı çağdaş Endonezya hadis araştırmacıları, Endonezya'da İslâm'ın ilk zamanından bir hadis âlimi veya hadis eserinden bahsederek makalelerinde Endonezya'daki hadis tarihinin izini sürmeye çalıştılar. Yine de bu makaleler, Endonezya'daki hadis biliminin erken tarihinin tam bir resmini bulmak için hâlâ bir araya getirilmesi gereken hadis tarihi parçaları gibidir. Dolayısıyla bu çalışmamız, Endonezya'da hadis biliminin ortaya çıkması ve tarihi gelişiminin tam bir resmini sunabilmek için mevcut hadis tarihi parçalarını birbiriyle ilişkili hale getirmeyi amaçlamaktadır.

¹⁴ Hitti, *History of the Arabs*, 678.

¹⁵ Nicholas Tarling, *The Cambridge History of Southeast Asia: The Nineteenth and Twentieth Centuries* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), 39.

¹⁶ Abdul Rahman Haji Abdullah, *Pemikiran Umat Islam di Nusantara* (Kuala Lumpur Dewan Bahasa dan Pustaka, 1990), 119.

¹⁷ Merle Calvin Ricklefs, *A History of Modern Indonesia since c. 1300, 2*. Baski (Basingstoke; Stanford, CA: Palgrave; Stanford University Press, 1991), 24.

¹⁸ Jean Gelman Taylor, *Indonesia: Peoples and Histories* (New Haven and London: Yale University Press, 2003), 325.

¹⁹ Azyumardi Azra, *Jaringan Ulama Timur Tengah dan Kepulauan Nusantara Abad XVII dan XVIII*, 4. Basim (Bandung: Mizan, 1998).

²⁰ Howard M. Federspiel, *The Usage of Traditions of the Prophet in Contemporary Indonesia, Monograph in Southeast Asian Studies* (Arizona: Program for SAS Arizona State University, 1993).

1. Hadis Biliminin Endonezya'ya Giriş

1.1. Endonezya'da 17. ve 18. Asırlarda Hadisin Başlangıcı

Endonezya'nın en erken döneminde hadis çalışmalarını, ancak 17. asrın ikinci yarısından itibaren izlemek mümkündür.²¹ Hadis alanı da dahil olmak üzere İslâm ilimleri çalışmalarında Endonezyalı âlimler ile Ortadoğu âlimleri arasında yakın ilişki vardır. Şeyh Abdür-raûf es-Sinkilî (1024/1615-1105/1693), Nûreddin er-Rânîrî (öl. 1068/1658) ve Yûsuf el-Makas-sarî (öl. 1036/1626) Endonezyalı ilk tanınmış âlimlerdir. Bu üç âlim de o dönemde Endonezya ile Ortadoğu arasındaki ilmi ilişkiyi kurarak Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altındaki İslâmî çalışmaların merkezi olan Mekke ve Medine şehirlerinde okumuşlardır. O dönemde Ortadoğu'ya ulaşmak aylar sürse de, yıllardır Endonezyalı müslümanlar büyük gayretle hac yapmaya ve orada İslâm ilimlerini okumaya devam etmektedir. Bunun nedeni, Osmanlı İmparatorluğu'nun deniz ve karayolu güzergâhlarını güven altına alması ve böylece Endonezya ve Güneydoğu Asya'dan gelen müslümanların daha sorunsuz hac yolculuğu yapmış olmalarıdır.²²

Bu ilişki uzun süre devam etse de, (18. asırdan sonra) er-Rânîrî'den sonraki nesilde Endonezya'nın Ortadoğu'yla âlimler düzeyindeki irtibatı zirveye ulaşmıştır. Bu neslin en ünlü âlimlerinden bazıları Şeyh Abdussamed Palembang (öl. 1203/1789), Şeyh Muhammed Erşed Bancar (öl. 1226/1812) ve Şeyh Abdurrahman Betavi'dir. Bu âlimler ile Ortadoğu arasında eski dönemden daha yakın ilişki vardır. Aynı zamanda, Güneydoğu Asyalı âlimler yoğun bir şekilde birkaç Ortadoğu şehrinde, özellikle Mekke ve Medine'de eğitim görmüşlerdir. Bu âlimler, tefsîr, hadis, akîde, ahlâk, fıkıh, İslâm tarihi ve İslâm astronomisi (felek) gibi birçok ilim dalında eğitim almışlardır.²³

Fakat, Endonezya'nın 17. ve 18. asırdan 20. asrın başlarına kadar hadis çalışması büyük ölçüde unutulmuş gibi yok denecek kadar azdır.²⁴ Buna karşılık tasavvuf/ahlâk ve fıkıh çalışmaları diğer İslâmî bilimlerden daha fazladır.²⁵ Bunun nedeni, o zamanlardaki Endonezyalı âlimlerin çoğunlukla Şâfiî fıkıh mezhebine bağlı ve tarikatçı olmalarıdır.²⁶ Fakat yine de, hadis alanında erken dönem eserler yazan Endonezyalı âlimler bulmak mümkündür. Bu da nadiren olsa da, hadis alanının o tarihte gözden geçirildiğine dair bir işaret vermektedir. Endonezya'daki hadis ilmî çalışmalarının gelişimi konusunda ilk olarak aklımıza gelen Abdür-raûf es-Sinkilî ve Nûreddin er-Rânîrî'nin hadis alanındaki eserleridir.²⁷ Bu iki bilim adamı, fıkıh ve tasavvuf alanlarında daha yetenekli olmalarına rağmen, Endonezya'da hadis çalışmaları ve hadisin gelişim tarihi ile ilgili katkı sağlamışlardır. Açe Dârüsselâm Sultanı İskender

²¹ Muhajirin, *Kebangkitan Hadits di Nusantara* (Yogyakarta: Idea Press, 2016), 40; Idri - Rohaizan Baru, "The History and Prospect of Hadith Studies in Indonesia", *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences* 8/7 (2018): 1039; Umma Farida - Abdurrohman Kasdi, "The Network of Hadith Studies in Indonesia in the 17th - 19th Century", *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)*, 137 (2018): 294.

²² Azra, *Jaringan Ulama Timur Tengah*, 17.

²³ Azra, *Jaringan Ulama Timur Tengah*, 257.

²⁴ Idri - Rohaizan Baru, "The History and Prospect of Hadith Studies in Indonesia", 1040.

²⁵ Agung Danarto, *Kajian Hadith di Indonesia Tahun 1900-1945 (Telaah terhadap Pemikiran Beberapa Ulama tentang Hadith)* (Yogyakarta: Proyek Perguruan Tinggi Agama Institut Agama Islam Negeri Sunan Kalijaga, 2000), 8; Muh. Tasrif, "Rekontekstualisasi al-Hadits di Indonesia, sebuah Metodologi Pemahaman", *Jurnal Penelitian Indonesia Istikro* 3/1 (2004): 271.

²⁶ Sirajuddin Abbas, *Keagungan Mazhab Syafii* (Jakarta: Pustaka Tarbiyyah, 1968), 216-217; Muhammad Hasan al-Aydrus, *Penyebaran Islam di Asia Tenggara: Asyraf Hadzramaut dan Peranannya*, 2. Basım (Jakarta: Lentera Basritama, 1997), 71.

²⁷ Umma Farida - Abdurrohman Kasdi, "The Network of Hadith Studies in Indonesia", 295.

1340 | Muh Amuriddin. Hadis Biliminin Endonezya'ya Girişi ve Gelişmesine Mahfûz ...

Sâni döneminde (1636-1641) yaşayan ve Kâdiriyye ve Şettâriyye tarikatını Endonezya'ya götürülen mürsidi olarak bilinen Abdürraûf es-Sinkilî,²⁸ *Tercümânü'l-müstefid*²⁹ adlı tefsir kitabını, *Mir'âtü't-tullâb* adlı fıkıh kitabını, *Kifâyetü'l-muhtâcîn*, *Beyânü't-tecellî* ve *'Umdetü'l-muhtâcîn* adlı tasavvuf kitaplarını yazmıştır.³⁰

Bununla birlikte, Abdürraûf es-Sinkilî'nin hadis alanında da bir eseri bulunmaktadır. Eseri, *el-Mevâ'izü'l-bedî'a* adlı kitaptır.³¹ Bu sırada hükümdarlık yapan Açe Dârüsselâm'ın kadın sultanı Sultana Zakiyyetüddîn'in isteği üzerine kaleme alınan bu eser, müslümanların temel yükümlülükleri ile ilgili olarak, en-Nevevî'nin kırk hadis kitabında bulunan hadislerin bir serhini içermektedir.³² Açe Dârüsselâm Sultanlığı döneminde yaşayan, Rifâiyye ve Ayderûsiyye tarikatını vatandaşlara tanıtan,³³ sufizm ve mistisizmin yayılmasına büyük katkı sağlayan Açeli âlim Nûreddin er-Rânîrî'nin bu bölgelerde İslâm'ın gelişmesiyle ilgisi vardır. Nûreddin er-Rânîrî, yüksek dinî bilgilere ve aynı zamanda liderlik karizmasına sahip olarak Açe Dârüsselâm Sultanlığı'nda Şeyhülislâm unvanını kazanan din imamı olarak teyit edilmiştir. Bu büyük güven, özellikle halkın dini ve anlayışı ile ilgili olan bazı kuralları uygulamak için Nûreddin'e daha büyük bir fırsat vermiştir. Kendisini şeriata ve hakikate yönelten tarikatlarla daha fazla ilgilenmiştir.³⁴

Şeyhülislâm olarak taşıdığı konum, Nûreddin'e fıkıh, kelâm, tarih, dinler tarihi ve hadis gibi İslâm çalışmaları alanlarında yazmayı unutturmamıştır. Nûreddin'in hadis alanındaki eseri, *Hidâyetü'l-habîb fi't-tergîb ve't-terhîb* isimli hadis kitabıdır. Nûreddin er-Rânîrî ise bu eserine *el-Fevâ'idü'l-behiyye fi'l-eḥâdisi'n-nebeviyye* ismini vermiştir.³⁵ Kitap başlığından da anlaşılacağı üzere, sevaplar ve günahlar ile ilgili hadisleri içermektedir. Başka bir deyişle, bu kitabın amacı, oradaki insanlara günah işlemelerini bıraktırmak ve iyi işler yaparak sevap kazanmaya teşvik etmektir. Bu kitap, o zamanda bir kılavuz ve rehber haline gelmiş ve kolay anlaşılması için Malay diline tercüme edilmiştir.³⁶ Nûreddin, bu eserde yer alan hadisleri açıklarken bu hadislerin şerhindeki argümanlarını desteklemek için Kur'an ayetlerini aktarmıştır.³⁷

Hadis ilminin Endonezya'da tanınmasında Abdürraûf es-Sinkilî ve Nûreddin er-Rânîrî çok büyük bir rol oynamışlardır. Nûreddin'in *Hidâyetü'l-habîb* gibi hadis kitaplarının Açe'den

²⁸ Zamakhsyari Dhofir, *Tradisi Pesantren: Studi tentang Pandangan Hidup Kyai* (Jakarta: Lembaga Penelitian, Pendidikan, dan Penerangan Ekonomi dan Sosial (LP3ES), 1990), 140; Hanafi, *Jaringan Ulama Banjar dalam Kajian Hadis; Kontribusi Mereka bagi Masyarakat Banjar* (Ciputat: Cinta Buku Media, 2017), 56.

²⁹ Bu tefsir kitabı hakkında daha geniş bilgiler için bakınız Hidayet Aydar, "Endonezya'da Tefsir Hareketi ve Endonezya Dilinde Yazılmış Tefsirler", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 6 (2015): 17-19; Peter Gregory Riddell, *'Abd al-Ra'ûf al-Singkilî's Tarjumân al-Mustafîd : a Critical Study of His Treatment of Juz' 16* (Canberra: The Australian National University, Faculty of Asian Studies, Doktora Tezi, 1984).

³⁰ Oman Fathurrahman, *Tanbih al-Masyi; Menyoal Wahdatul Wujud, Kasus Abdurrauf Sinkel pada Abad ke-17* (Bandung: Mizan, ts.), 28-30; Muhajirin, *Kebangkitan Hadits*, 40.

³¹ Azra, *Jaringan Ulama Timur Tengah*, 205; Muhajirin, "Pemetaan Kitab Hadits di Pesantren Sumatera Selatan", *Riwayah : Jurnal Studi Hadis* 4/1 (2018): 23.

³² Syamsul Huda, "Perkembangan Penulisan Kitab Hadis pada Pusat Kajian Islam di Nusantara pada Abad XVII", *Jurnal Penelitian UNIB* 7/2 (2001): 112.

³³ Mohd. Muhiden Abd. Rahman, *Syeikh Nuruddin al-Raniri dan Sumbangannya kepada Pengajian al-Hadith: Kajian Terhadap Kitab al-Fawa'id al-Bahiyah fi al-Ahadith al-Nabawiyah* (Perlis: Universiti Malaya, 2003), 48-54.

³⁴ Muhajirin, *Kebangkitan Hadits*, 44.

³⁵ Oman Fathurrahman, "The Roots of the Writing Tradition of Hadith Works in Nusantara: Hidayat al-Habib by Nur al-Din al-Raniri", *Studia Islamika* 16/1 (2012): 61.

³⁶ Azyumardi Azra, *Jaringan Ulama Timur Tengah dan Kepulauan Nusantara Abad XVII dan XVIII* (Jakarta: Prenada Media, 2005), 186.

³⁷ Muh. Tasrif, *Kajian Hadis di Indonesia: Sejarah dan Pemikiran* (Ponorogo: STAIN Ponorogo Press, 2007), 18.

başka bölgelerde öğretilip öğretilmediği, bu iki âlimin hadis kitaplarının nerede ve nasıl öğretildiği ve halkları nasıl etkilediği hakkında daha fazla bilgi bulunmamasına rağmen, bu iki âlimin hadise dair çalışmaları kanıtlanmıştır. Erken dönemdeki Endonezyalı âlimler yalnızca uzmanlık konusu olduğu bilinen tasavvuf ve fıkıh çalışmalarına dikkat çekmekle kalmamış, hadis alanında da çalışmalar yapmışlardır. Ancak, Azyumardi Azra'nın verdiği bilgiye göre 17. ve 18. asırda Abdür-raûf es-Sinkilî ve Nûreddin er-Rânîrî'den başka hadis alanında kitap yazan Endonezyalı bir âlim bilinmemektedir.³⁸

Yukarıdaki iki âlim tarafından ortaya konan çabalarda insanlar için dinî pratiğe, özellikle fıkıh ve ahlâka vurgu yapmaya daha fazla önem verilmektedir. Hadis usulü, bu asırlardaki âlimlerin eserleri veya çalışmalarından bir kanıt bulunamadığından dolayı önem verilmemiş ve sanki Endonezya'da öğretilmemiş gibi gözükmektedir. Howard M. Federspiel'in araştırmasına göre, Hollanda'nın ilk sömürge döneminde fıkıh çalışmasının bir parçası haline gelen hadis, müstakil bir bilim alanı değildir.³⁹ Fakat, Oman Fathurrahman, 17. ve 18. asırda hadis alanında *Şerhu'l-Beykûnî fi muştalaḥi 'ilmi'l-ḥadīṣ* isimli bir hadis usulü kitabının bulunduğu bahsetmektedir. Ancak Oman bu kitapta iki isim yazıldığından dolayı bu kitabın hangisine ait olduğu hususunda şüpheye düşmüştür. İlk yazılı isim Açeli olduğu düşünülen Hüseyin b. el-Merhûm Ebû Bekir el-Âşî'dir. İkinci isim ise Muhammed Hasan b. Muhammed Tâhîr'dir. Bu ikinci ismin küçük bir notta bulunmasının yanında bu notta da şöyle açıklanmıştır: Bu kitap 1223/1808 yılında Mekke'de Muhammed Hasan tarafından yazılmıştır. Bununla birlikte, bu notta bu kitabın Muhammed Hasan'ın öğretmeni Muhammed Sâlih b. Abdurrahman ez-Zevâvî'ye ithaf ettiğinin bir açıklaması vardır.⁴⁰ Buna ek olarak, 1779 yılında Açeli bir âlim olan Şeyh Abdullah'ın *Kitâbü'l-ḥadīṣi'l-müsammâ bi-Şifâi'l-kulûb* isimli bir hadis kitabı bulunmuştur. Bu kitap tasavvuf nitelikli hadislerin bir koleksiyonudur ve hadislerin önemli bir parçası olan senedleri yazılmamıştır.⁴¹

1.2. Endonezya'da 19. Asırda Hadisin Gelişmesi

19. asırda Endonezyalı âlimlerin Ortadoğu'yla ilişkisi devam etmiştir. Nevevî el-Benî (öl. 1315/1897), Ahmed Hatîb el-Minenkebâvî (öl. 1334/1916), Mahfûz et-Termesî, Ahmed Rifâ'i Kalisalâk (öl. 1288/1870) ve Ahmed Sâlih Darat Semarang (öl. 1321/1903) gibi bu asırdaki yeni nesiller Mekke ya da Medine'ye yolculuk yaparak oralarda ilim öğrenmek ve öğretmek için kalmışlardır. 1970'lerde Suudi Arabistan krallığı bir ülke olarak gelişmeye başlayınca, Endonezyalı âlimlerin Arap dünyasıyla ilişkileri gerilemeye başlamıştır. Yani, Mekke ve Medine'nin Osmanlı iktidarından ayrılarak Suudi Arabistan devletine dahil olduğu zaman, Mescid-i Harâm'da bulunan halkalar ve medreseler kaldırmaya çalışılmış ve oralarda kalmak isteyen yabancılar için izinler sıkılaştırılmıştır.

Bu nesilde yeni âlimler ortaya çıkmış ve Endonezya'da İslâm eğitimi önceki asırlarda olduğu gibi gelişmeye devam etmiştir. Fıkıh ve tasavvufun öğretimine başka İslâm ilimlerinin öğretiminden daha büyük önem verilmiştir. Hadis çalışması, özellikle 19. asırda Mahfûz et-Termesî ve onun Celâleddin es-Süyûtî'nin Elfiyyetü'l-ḥadīṣ'in şerhi olan Menhecü zevi'n-nazar bi-şerḥi Manzûmeti 'ilmi'l-eşer isimli hadis usulü kitabının ortaya çıkması ile belirginleşmiştir. Mahfûz et-Termesî, Cava adasındaki âlimlerden eğitim gördükten sonra Mekke'de hadis hocalığı yapan Endonezyalı bir âlimdir. Bu zamandan itibaren, Endonezya'da hadis bilimi fıkıh ve tasavvufun bir parçası olmaktan çıkmış, müstakil bir öğretimin konusu olmaya başlamıştır. Birçok Endonezyalı öğrenci Mekke'ye giderek Mahfûz et-Termesî'nin başta

³⁸ Azyumardi Azra, *Jaringan Ulama Timur Tengah dan Kepulauan Nusantara Abad XVII dan XVIII* (Bandung: Mizan, 1998), 186-187.

³⁹ Federspiel, *The Usage of Traditions*, 2.

⁴⁰ Oman Fathurrahman - Munawar Kholil, *Katalog Naskah Ali Hasjmy Aceh* (Jakarta: Persatuan Pengguna Islam Malaysia (PPIM), Banda Açe'nin Ali Hasjmy müzesi ve eğitim müessesesi, Masyarakat Komunitas Nusantara (MANASSA), Centre for Documentation and Area-Transcultural Studies (C-DATS) ve Tokyo University of Foreign Studies (TUFS), 2007), 24.

⁴¹ Ramli Abdul Wahid, *Sejarah Pengkajian Hadis di Indonesia* (Medan: IAIN Press, 2016), vii.

1342 | Muh Amuriddin. Hadis Biliminin Endonezya'ya Girişi ve Gelişmesine Mahfûz ...

Şahîh-i Buḥârî olmak üzere hadis ilminden istifade etmek için oraya yerleşmişlerdir. Muhammed Muhfûz hadis öğretimine etkisi, Endonezya'ya dönen onun öğrencileri tarafından kurulan pesantrenlerdeki (Endonezya'da geleneksel yatılı İslâm okulu) temel hadis kaynaklarının öğretilmesinin yaygınlaşmaya başlamasıyla kanıtlanmaktadır.

Endonezya'da hadis öğretiminin en önemli ismi olan Hâşim Eş'arî aynı zamanda Mahfûz et-Termesî'nin de öğrencisidir. O zamanlarda, Hâşim Eş'arî başta Şahîh-i Buḥârî olmak üzere temel hadis kaynaklarını öğretme konusunda Mahfûz et-Termesî'nin öğrencilerinin Endonezya'da en fazla etkiye sahip olanıdır. Hâşim Eş'arî'nin Doğu Cava'nın Combang kentinde kurduğu Tebuireng Pesantreni'ndeki hadis öğretimi sonucunda Endonezya'nın çeşitli bölgelerinde, özellikle Cava adasında onun öğrencileri tarafından kurulan yeni pesantrenlerden hadis ilmini bilen yeni nesiller ortaya çıkmıştır. Mahfûz et-Termesî'den başka âlimlerin de hadis alanında çalışmaları vardır. Nevevî el-Bentenî'nin Tenkîhu'l-kavli'l-ḥaşîş bi-şerhi Lübâbi'l-ḥadîs'i ve İbn Hacer el-Askalânî'nin el-Münebbihât 'ale'l-isti'dâd li-yevmi'l-mî'âd'ının tercümesi olan ve 1906 yılında tamamlanmış olan Neşâ'ihü'l-'İbâd'ı, Ahmed b. Muhammed Yûnus Lingga'nın 1895 yılında tamamlanmış olan Naşîhatü ehli'l-vefâ 'alâ vasiyyeti'l-Muştafâ'si, İdrîs Marbu'nun Bahrû'l-mâzî li-şerhi muḥtaşari Şahîhi't-Tirmizî'nin tercümesi bunlar arasında sayılabilir. Hüseyin Nâsır b. Muhammed Tayyip el-Mes'ûdî Bancar'ın 1931 yılında tamamlanan Cevâhirü'l-Buḥârî'nin tercümesidir.

Endonezyalı öğrencilerin İslâm bilimlerini genişletmek ve derinleştirmek için Mekke, Medine ve diğer ilim merkezlerine ilim yolculuğu yapmalarının dışında Endonezyalı âlimlerin Ortadoğu'yla bir başka ilişkisi, Ortadoğu'dan âlimlerin Endonezya'ya gönderilmesi olmuştur. Başta Sudanlı Ahmed Surkati (öl. 1361/1943) gibi Ortadoğu âlimleri olmak üzere, İslâm'a davet etmek ve hadis bilimi de dahil diğer İslâm ilimlerini öğretmek için Endonezya'ya gönderilmişlerdir. Ahmed Surkati, Jamiyyat al-Khair olarak bilinen Endonezya'daki Arap topluluklarının isteği üzerine Endonezya'ya gelmiştir. Ahmed Surkati Endonezya'da Hadis öğretiminin geliştirilmesinde rol oynamıştır. Ahmed Surkati, meslektaşları Ahmed Dahlân ve Zemzem ile birlikte Endonezya'da hadisi önemli bir mevkiye taşımıştır, çünkü onlar Kur'an ve hadise geri dönme sloganıyla vurgulanan bir arındırma hareketini başlatmışlardır. Bu üç kişi, bu yeni anlayışı daha yaygınlaştırmak için el-İrşâd, Muhammediyye ve Zemzem'in İslâm Birliği (Perris) adlı İslâm teşkilâtını kurmuş ve Endonezya'da hadis öğretiminde büyük rol oynamışlardır. İslâm arındırma hareketini yürüten bu İslâmî teşkilâtların anlayışında hadis, fıkhıtan daha çok vurgulanmaktadır. Daha sonra, Endonezyalılar tarafından hadis alanında yazılan kitap, makale ve dergiler şeklindeki eserler yaygınlaşmaya başlamıştır. Hadis çalışması 20. asırda Endonezya'da birçok pesantrenler, medreseler ve İslâm üniversitelerinde bir öğretim dersi olarak pek çok hadis kitabının kullanılmasıyla hızlıca gelişmeye başlamıştır. 1990 yılında Endonezya'daki çeşitli İslâmî eğitimlerde çoğunlukla hadis usulü dersi, hadis dersinden ayrılarak müstakil bir ders olarak verilmeye başlamıştır.

2. Endonezya'da Hadis Biliminin Gelişmesinde En Etkili İki Âlim

2.1. Mahfûz et-Termesî

Mahfûz et-Termesî'nin tam ismi Muhammed Mahfûz b. Abdullah b. Abdullmennân b. Demang Dipamenggolo et-Termesî el-Câvî'dir. 31 Ağustos 1842 tarihinde Endonezya'da Doğu Cava'nın Paçitan kentindeki Arcosari köyünde doğmuştur.⁴² Mahfûz et-Termesî'nin doğduğu günlerde babasının Mekke'ye gitmesi sebebiyle, annesi ve amcası ona bakıp büyütmüşler ve ilk din eğitimini vermişlerdir. Daha sonra, Cava adasındaki âlimlerden başta Kur'an olmak üzere İslâm ilimlerini almaya devam etmiştir.⁴³ Mahfûz et-Termesî babası Şeyh Abdullah'ın birinci oğludur. Mahfûz et-Termesî'nin sekiz kardeşi vardır. İsimleri şunlardır: 1. Dahlân, 2.

⁴² Muhammed Mahfûz b. Abdillan b. Abdullmennân et-Termesî, *Kifâyetü'l-müstefîd limâ 'alâ li't-Termesî mine'l-esânîd* (Beyrut: Dâr el-Başâ'ir el-İslâmiyye, 1978), 41.

⁴³ Abdurrahman Mas'ud, *Dari Haramain ke Nusantara: Jejak İntelektual Arsitek Pesantren* (Jakarta: Kencana, 2006), 160.

Tirib, 3. Veraset veya miras ilminde uzman olan Dimyâtî, 4. Meryem, 5. Kıraat ilmi ile tanınan âlim olan Şeyh Muhammed Bakrî, 6. Süleyman Kemâl, 7. Muhammed İbrâhîm ve 8. Bir tarikat mürşidi olan Şeyh Abdurrezzak'tır.⁴⁴

Mahfûz et-Termesî, İslâm dinine sıkı sıkıya bağlı olan bir ailenin gözetimi altında yetişmiştir. Babası Mekke'ye gittiği zaman Mahfûz et-Termesî Endonezya'da buluş çağına ulaşmadan önce, Kur'anı ezberlemiştir. 1264/1848 yılında henüz altı yaşındayken babası bir süre Mekke'ye götürüp önemli kitapları ona tanıtmıştır.⁴⁵ Endonezya'da babası ona İbn Kâsım el-Güzze'nin *Şerhu'l-gâye'si*, İbn Hacer el-Heytemî'nin *el-Menhecü'l-kawîm'i*, Zeynüddin el-Mâlibârî'nin *Fethu'l-mu'îni*, Zekeriyye el-Ensârî'nin *Fethu'l-vehhâb'i*, eş-Şarkâvî'nin *Şerhu'l-ḥikam'i*, ve Celâleddin es-Süyûtî'nin *Tefsîrü'l-Celâleyn'i* gibi fıkıh, tasavvuf ve tefsir alanındaki önemli Arapça kitapları okutmuştur.⁴⁶ Babasından derslerini aldıktan sonra Cava adasının Semarang kentindeki 19. asrın "Kiai Sâlih Darat"ı diye tanınan meşhur âlim Muhammed Sâlih b. Ömer es-Samaranî gibi büyük âlimlere gidip ilimlerinden istifade etmiştir.⁴⁷ Başka bir ifade ile, kendi çevresindeki temel eğitimini bitirdikten sonra Mahfûz et-Termesî Cava adasındaki birkaç alime ulaşmak için yolculuklar yapıp onlardan İslâm ilimlerini tahsil etmiştir.

1872 yılında 30 yaşındayken babasının idaresi altındaki yüksek Arapça dersleri veren Tremas Pesantreni hızlıca gelişmiştir. Cava adasının her taraflarından gelen pek çok öğrenci öğrenmek için bu pesantrende buluşmuştur. Babası daha ileri İslâm ilimlerini tahsil etmek amacıyla onu ve küçük kardeşi Dimyâtî'yi Mekke'ye göndermiştir.⁴⁸ O zamandan itibaren Mahfûz et-Termesî Mekke'de yaşamış ve vefat edene kadar Mekke'de başta *Şahîh-i Buḥârî* olmak üzere hadis ana kaynakları dersini vermiştir. Halbuki, Mekke'deki Endonezyalı Kiai Halîl Bankalan gibi birçok arkadaşı eğitimlerini bitirmiş ve Cava'ya dönüp pesantrenleri kurmuşlardır. Küçük kardeşi olan Dimyâtî ise dönüp babası vefat ettikten sonra Tremas Pesantreni'nde babasının yerini almıştır. 20. asrın başlarında Mahfûz et-Termesî, hac yapmak için ailesiyle birlikte Mekke'ye giden Müslime isimli aslen Orta Cava'nın Demak kentinden olan bir hanım ile evlenmiştir.⁴⁹

Mahfûz et-Termesî'nin Cava'daki ve Mekke'deki bazı hocaları kendi alanlarında döneminin tanınan uzman âlimleri olmuşlardır. Onlar çoğunlukla fıkıh, hadis, fıkıh usulü ve kıraat ilmi gibi farklı İslâm ilim dallarında tanınan pek çok büyük âlimlerden istifade etmişlerdir. Mahfûz et-Termesî'nin en etkili hocalarından bazıları şunlardır: Babası olan Şeyh Abdullah (öl. 1314/1896), Muhammed Sâlih b. Ömer es-Samarani (öl. 1321/1903), Şeyh Muhammed el-Minşâvî (öl. 1314/1896), Şeyh Ömer b. Berekât eş-Şamî, Şeyh Mustafa b. Muhammed b. Süleyman el-'Affî (öl. 1308/1890), Seyit Hüseyin b. Muhammed b. Hüseyin el-Habşî (öl. 1330/1911), Mekke'deki Şâfiî Müftüsü olan Muhammed Saîd Bâ-Basîl el-Hadramî (öl. 1330/1911), Seyyid Ahmed ez-Zevâvî (öl. 1330/1911), Muhammed eş-Şirbînî ed-Dimyâtî (öl. 1321/1903), Seyyid Muhammed Emîn b. Ahmed Rıdvân el-Medenî (öl. 1329/1911) ve Seyyid Bekrî (Ebû Bekir) b. Muhammed eş-Şattâ ed-Dimyâtî (öl. 1310/1892).⁵⁰

Mahfûz et-Termesî kendisine İslâm ilimlerini öğreten hocaların silsilesi ile ilgili *Kifâyetü'l-müstefîd limâ 'alâ lî't-Termesî mine'l-esânîd* adlı bir kitap yazmıştır.⁵¹ Tevazulu, çok ibadet eden, razı ve sabırlı bir şahsiyet olarak bilinen Mahfûz et-Termesî başta *Şahîh-i*

⁴⁴ Mas'ud, *Dari Haramain ke Nusantara*, 161.

⁴⁵ Mas'ud, *Dari Haramain ke Nusantara*, 160.

⁴⁶ Muhammed Mahfûz b. Abdillâh b. Abdulmannân et-Termesî, *Menhecü zevi'n-naẓar bi-şerḥi Manzûmeti 'ilmi'l-eşer*, Thk. Fatani Mashudi Bahri (Jakarta: Departemen Agama RI, 2008), 32.

⁴⁷ İsmail Hakkı Göksoy, "Mahfûz b. Abdillâh et-Termesî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 335.

⁴⁸ Termesî, *Menhecü zevi'n-naẓar*, 32.

⁴⁹ Mas'ud, *Dari Haramain ke Nusantara*, 162.

⁵⁰ Mas'ud, *Dari Haramain ke Nusantara*, 169-170.

⁵¹ Termesî, *Kifâyetü'l-müstefîd*, 5.

1344 | Muh Amuriddin. Hadis Biliminin Endonezya'ya Giriş ve Gelişmesine Mahfûz ...

Buḥârî olmak üzere hadis ana kaynakları hususunda üstün bir hocadır.⁵² Kırk sene boyunca Mekke'de hadis dersini vermiş, 1 Recep 1338/20 Mart 1920 yılında Mekke'de Allah'ın rahmetine kavuşmuştur. Mekke'deki Ma'la mezarlığında Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Hatice'nin kabrinin yakınına defnedilmiştir. Onun kabri hocası olan Seyyid Bekrî b. Muhammed eş-Şattâ'nın ailesinin kabirleriyle birlikte dir.⁵³

Mahfûz et-Termesî'nin bir oğlu ve iki kızı vardır. Fakat iki kızı beş yaşlarına ulaşmadan vefat etmiş ve sadece tek oğlu olan Muhammed yaşamıştır. Muhammed, babasının kendisine vefat etmeden önce vasiyet ettiği gibi Kur'an'ı ezberleyip öğrenmiştir. Bu nedenle Muhammed, Kur'an eğitimi veren "Bustânü Uşşâki'l-Kur'ân" adlı bir pesantren (Orta Cava'nın Demak kentindeki Betengan köyünde) kurmuştur.⁵⁴

Mahfûz et-Termesî'nin kıraat, tasavvuf, fıkıh ve hadis gibi İslâm ilimleri kitaplarının ve risalelerinin bulunduğu ve eserlerinin sayısının yirmiye ulaştığı belirtilmiştir. Çalışmalarından bazıları Kahire, Beyrut ve Endonezya'da basılmışsa da metinlerin eksik veya hâlâ tahkik edilmemesinden dolayı çoğu henüz yayımlanmamıştır.⁵⁵ Mahfûz et-Termesî'nin eserleri şunlardır:

a. Hadis eserleri

1. *Menhecü zevi'n-nazar bi-şerhi Manzûmeti 'ilmi'l-eşer*
2. *el-Minḥetü'l-ḥayriyye fi erbâ'in ḥadîşan min eḥâdîşi ḥayri'l-beriyye*
3. *el-Ḥil'etü'l-Fikriyye bi-şerhi'l-Minḥetü'l-ḥayriyye*
4. *Kifâyetü'l-müstefid limâ 'alâ li't-Termesî mine'l-esânîd*
5. *Şülâsiyyâtü'l-Buḥârî*

b. Fıkıh usulü eserleri:

6. *Mevhibetü zi'l-fazl 'alâ şerhi İbn Hacer 'alâ Muḥaddimeti Bâ-Fazl*
7. *Hâşiyetü tekmileti'l Menhecî'l-ḳawîm ilâ'l-ferâ'iz*
8. *İs'âfü'l-muḥâli' bi-şerhi'l-Bedri'l-lâmi'*
9. *Neylü'l-me'mûl bi-ḥâşiyeti Ğâyeti'l-vüşûl*

c. Kıraat eserleri:

10. *el-Fevâ'idü't-Termesiyye fi esânîdi'l-ḳurâ'ati'l-aşeriyye*
11. *el-Bedrü'l-münîr fi ḳurâ'ati'l-İmâm İbn Keşîr*
12. *Tenvîrü'ş-şadr fi ḳurâ'ati'l-İmâm Ebî 'Amr*
13. *İnşirâhu'l-fu'âd fi ḳurâ'ati'l-İmâm Ḥamza*
14. *Temîmü'l-menâfi' fi ḳurâ'ati'l-İmâm Nâfi'*
15. *Ünyetü't-talebe bi-şerhi Nazmi't-Tayyibe*
16. *Fethu'l-ḥabîr bi-şerhi Miftâḥi't-tefsîr*

d. Akîde ve tasavvuf eserleri:

17. *Buğyetü'l-ezkiyâ' fi'l-beḥşi 'an kerâmâti'l-evliyâ'*
18. *İnâyetü'l-Mufteḳîr fîmâ yete'elleḳ bi-seyyidinâ'l-Ḥızır*

e. Bibliyografya eserleri:

19. *es-Sikâyetü'l-merziyye fi esmâ'i kütübi aşḥâbinâ eş-Şâfi'iyye*

⁵² Muhammad Habib Dimiyathi, *Mengenal Pondok Tremas dan Perkembangannya* (Pacitan: Pondok Tremas, 2001), 37.

⁵³ Termesî, *Menhecü zevi'n-nazar*, 40.

⁵⁴ Termesî, *Menhecü zevi'n-nazar*, 41.

⁵⁵ Mas'ud, *Dari Haramain ke Nusantara*, 168.

2.2. Mahfûz et-Termesî'nin Hadise Katkısı ve Görüşü

19. asrın son yıllarında Güneydoğu Asya'dan gelen bazı âlimler Mekke'deki Mescid-i Harâm'da dersler vermişlerdir. Onlar ilimleri öğrendikten sonra bazı âlimler orada kalarak tahsil ettikleri ilimleri diğerlerine, özellikle kendi bölgelerinden gelen öğrencilere öğretmişlerdir. Mahfûz et-Termesî, Nevevî el-Bentenî ve Ahmed Hatîb el-Minenkebâvî gibi Güneydoğu Asya'dan olan âlimlerin Mekke'de İslâm ilimlerini dünyaya yaymaya katkı sağladıkları görülmüştür. Güneydoğu Asyalı öğrenciler, eski zamanlardan itibaren İslâm ilimleri tahsil etmek için ilim yolculuğu yapıp başka bölgelerdeki âlimlere gitmişlerdir. Genellikle kendi çevrelerindeki İslâm eğitimini bitirdikten sonra başka bölgelere gidip ilim yolculuğunun sonunda Mekke'ye gitmişlerdir. Güneydoğu Asyalı öğrenciler Mekke'de İslâm ilimlerini öğrenmekle ilim yolculuklarının tamamlanacağı şekilde yaygın bir kanaate sahip olmuşlardır. Bundan dolayı, Güneydoğu Asya'dan gelen müslümanlar hac ibadetini yapmakla birlikte ilim derslerini pek çok hocadan almışlardır. Bu öğrencilerin Mekke'deki tahsilleri sırasında ilk önce başta Nevevî el-Bentenî ve Mahfûz et-Termesî olmak üzere Güneydoğu Asyalı hocalardan ilim almaları kaçınılmaz bir ilim tahsil geleneği haline gelmiştir.

Mescid-i Harâm'da kullanılan eğitim sistemi hâlâkât sistemidir, yani öğrenciler hocayı kuşatarak oturmaktadırlar. Halaka eğitimi öğle namazından önce, sabah, ikindi, akşam ve yatsı namazlarından sonra organize edilmiştir. Fakat, sabah vaktindeki eğitim Mescid-i Harâm'ın dışındaki medreselerde düzenlenmiştir. Mescid-i Harâm'da Mahfûz et-Termesî kible'ye yönelik halaka sistemini kullanarak hadis veya hadis usulü derslerini vermiştir. Mahfûz et-Termesî hadis derslerini verdiği şü şekilde metotlar kullanmıştır: Birincisi hoca okuyup açıklamıştır. İkincisi hoca ilk önce okuyup sonra öğrencileri okumayı devam ettirmiştir. Üçüncüsü öğrencileri hocaya okumuş, hoca yanlışlarını düzeltmiştir. Bu eğitimin üç metodunda da soru ve cevap imkânı vardır. Mahfûz et-Termesî'nin dersi Endonezyalılar için çok enteresandır, çünkü onun Arapçası güzel ve fasihtir. Fakat, Mescid-i Harâm'da Cava adasından gelen Mahfûz et-Termesî bazen ders açıklamaları esnasında Cava dili kullanmıştır. Bunun nedeni halkasında Cavalı öğrencilerinin de olmasıdır.

Mahfûz et-Termesî Mescid-i Harâm'da 1890 yılının başında ders vermeye başlamıştır. 29 Şâban 1314/1896 yılında babası vefat ettiği zaman Mahfûz et-Termesî Mekke'de bulunan küçük kardeşi Dimyâtî'ye, Endonezya'ya dönerek Tremas Pesantreni'nde babasının yerini almasını emretmiştir. O sırada Mahfûz et-Termesî Endonezya'ya dönmeyip öğrencilerinin çokluğu sebebiyle Mekke'de kalmıştır. Güneydoğu Asyalı öğrenciler son olarak Mekke'ye tahsile gelip özellikle Mahfûz et-Termesî'den hadis derslerini aldıkları için onun dersleri kalabalık geçmiştir. Fakat, Mahfûz et-Termesî'nin öğrencileri sadece Güneydoğu Asyalılardan oluşmamış, bu bölge dışından birçok öğrenci de onun ilminden istifade etmiştir. Onlardan bazıları, Hindistan'ın Bombay kentinde müftülük yapan Şeyh Sâdullah el-Meymânî, Haremeyn'in ünlü hadisçisi olan Şeyh Ömer Hamdan ve Suriye'den gelen kıraat âlimi olan eş-Şihâb Ahmed b. Abdullah'tır. Mahfûz et-Termesî'nin ders verdiği öğrencilerin sayısı hakkında kesin bilgi olmasa da bunların 4000'in üzerinde olduğu tahmin edilmiştir.

Bunun yanında, Mahfûz et-Termesî'nin ismi ve ilim mertebesi Endonezya'da çok meşhur ve yaygın olduğundan dolayı, Endonezyalı öğrencilerin gönüllerinde onun gibi büyük bir âlim olma isteği vardır. Mahfûz et-Termesî'nin öğretileri Endonezya'nın en önemli pesantrenlerdeki âlimler üzerinde çok etkilidir, çünkü Mahfûz et-Termesî Mekke'ye gelerek daha yüksek ilim seviyesine sahip olmak isteyen Güneydoğu Asyalı, özellikle Endonezyalı öğrencilere ileri düzey dersler vermiştir. Güneydoğu Asyalılar, özellikle Malezya ve Endonezyalı öğrenciler hadis ilmi tahsil etmek amacıyla genellikle onun eğitiminden geçmiş ve öğrencilerinin çoğu ülkelerine döndükten sonra pesantrenler kurdukları için Mahfûz et-Termesî'nin şöhreti

⁵⁶ Mas'ud, *Dari Haramain ke Nusantara*, 165-166.

1346 | Muh Amuriddin. Hadis Biliminin Endonezya'ya Giriş ve Gelişmesine Mahfûz ...

Cava adasındaki pesantrenlerde yayılmıştır. Mahfûz et-Termesî'nin öğrencileri, Cava adasında geleneksel dinî eğitimin ve düşüncenin gelişmesinde ve yaygınlaşmasında, daha entelektüel bir görünüm kazanmasında önemli rol oynamışlardır. Cava adasında 20. asrın en tanınmış pesantren liderleri ve kiai (şeyh/hoca) lakabı verilen hocalar ondan en çok etkilenen kimselerdir.

Birçok öğrencisi arasında Doğu Cava'nın Combang kentinde yaşayan Hâşim Eş'arî ve Vahap Hasbullah, Panci Sidoarjo Pesantreni'nin kurucusu olan Abdulhâmid, Orta Cava'da Yogyakarta Muhammed Bekir b. Nur, aslen Lasem kentinden olan Muammer b. Beyzâvî, Lasem Pesantreni'nin kurucusu olan Ma'sûm b. Muhammed ve Güney Borneo'nun Bancarmasin kentinden gelip uzun yıllar Mekke'de ikamet eden Ali Bancari bulunmaktadır. Bunlardan Hâşim Eş'arî, Vahap Hasbullah ve Bisri Şansurî gibi âlimler, 1926 yılında Endonezya'nın en büyük İslâmî teşkilâtı olan Nehdatü'l-ulemâ'yı kurmuşlardır. Hâşim Eş'arî, Mekke'den Doğu Cava'ya dönünce Combang kenti yakınlarındaki Tebuireng Pesantreni'ni tesis edip hocası Mahfûz et-Termesî'nin etkisiyle kendi pesantrenlerinde başta Şahîh-i Buḥârî olmak üzere temel hadis kaynaklarının okunmasını başlatan ilk hoca olarak tanınmıştır.

Mahfûz et-Termesî hadis derslerinin yanında, akademik hadis çalışmalarına da büyük katkı sağlamıştır. Hadisin rivayeti ve usulü ile ilgili önemli Arapça eserler kaleme almıştır. Mahfûz et-Termesî'nin yukarıda zikrettiğimiz Arapça eserleri onun çalışkan, entelektüel ve yazmayı seven bir akademisyen olduğunu göstermiştir. Hadis âlimi olarak Mahfûz et-Termesî başka İslâm bilim dallarının da uzmanıdır. Sadece hadis ilmi alanında yazmamış, aynı zamanda kıraat, fıkıh ve tasavvuf gibi alanlarda eserler de vermiştir. Fakat, Mahfûz et-Termesî Endonezya'da hadisçi olarak daha meşhurdur. Mahfûz et-Termesî'nin Endonezyalı öğrencilere sosyal ve kültürel bakımdan çok yakın olmasının yanında, icâzetli bir şekilde muttasıl olarak hadis ana kaynakları, özellikle Şahîh-i Buḥârî'nin dersini vermesi sebebiyle hadis eğitim ve öğretim konusunda bir otorite olmuştur.

Mahfûz et-Termesî'nin hadis rivayetiyle ilgili eserleri hocası Seyyid Bekrî b. Muhammed eş-Şattâ'dan nakledilen Şülâsiyyâtü'l-Buḥârî, el-Minḥetü'l-ḥayriyye ve el-Ḥil'etü'l-Fikriyye bi-şerḥi'l-Minḥetü'l-ḥayriyye'dir. el-Minḥetü'l-ḥayriyye adlı eseri seçme hadislerdir. Bu kitapta en az 40 hadisten bahsetmiştir. Mahfûz et-Termesî hocası olan Seyyid Bekrî b. Muhammed eş-Şattâ'dan Buḥârî'nin Hz. Peygamber'e kadar sadece üç râvi (Sahâbî, tâbiîn ve tâbiî tâbiîn) vasıtasıyla rivayet ettiği Şülâsiyyâtü'l-Buḥârî denilen 22 tane hadise kendi seçtiği diğer 18 hadisi ekleyerek bu eseri oluşturmuştur. Bu kitabı Hicrî 16 Ramazan 1313 tarihinde Pazartesi gününde cem' etmeyi bitirmiştir. Daha sonra, bu kitaptan hareketle, bu kitabın daha kolay anlaşılması ve faydalı olması amacıyla el-Ḥil'etü'l-Fikriyye adlı bir şerh yazmıştır. Bu şerh ise Muhammed Mahfuz tarafından Salı günü, 8 Zül Kaide 1313 Hicrî yılında tamamlanmıştır. Hadis usulüyle ilgili eseri, Celâleddin es-Süyûtî'nin Elfiyyetü'l-ḥadîs'in şerhi olan Menhecü zevî'n-nazar bi-şerḥi Manzûmeti 'ilmi'l-eşer adlı bir kitaptır.

2.3. Hâşim Eş'arî

Zühd ile tanınan bir âlim olan Hâşim Eş'arî'nin tam ismi Muhammed Hâşim Eş'arî b. 'Abdul Vâhid b. 'Abdulhalîm'dir. 24 Zülkaide 1287 (14 Şubat 1871) tarihinde Hâşim Eş'arî Doğu Cava'da Combang kentinin Gedang köyünde doğmuştur.⁵⁷ Onun babası olan Eş'arî, Combang'da Keras Pesantreni'nin kurucusudur. Dedesi Osman, İslâm âlimi olarak tanınan ve Combang'daki 1850 yılında bina edilen Gedang Pesantreni'nin kurucusudur. Hâşim Eş'arî'nin Cava adasındaki Macapahit Krallığı'nı yöneten ve Hindu dinine bağlı olan Altıncı Bravicaya'nın ve Hz. Peygamber'in torunu olan İmam Ca'fer es-Sâdık ibn İmam Muhammed

⁵⁷ Abdurrahman Mas'ud, *Intelektual Pesantren: Perhelatan Agama dan Tradisi* (Yogyakarta: LKiS, 2004), 197.

el-Bâkır'ın soyundan olduğuna inanılmaktadır.⁵⁸ Bu nedenle, Hâşim Eş'arî'nin onurlu bir aileden geldiği düşünülmektedir.

Hâşim Eş'arî ailesinin yönettiği pesantrenin sıkı ilmî geleneklerinin ortamında yetişmiştir. O, Gedang Pesantreni'nde ilk dini eğitimini annesi, babası ve dedesinin gözetiminde almıştır. Burada Hâşim Eş'arî başta kelâm, fıkıh, tefsîr ve hadis olmak üzere, temel İslâm ilimlerini öğrenmiştir. Daha sonra, beş yaşındayken dedesinin pesantreninden ayrılıp anne ve babası tarafından kurulan ve Combang'ın doğu tarafındaki Keras Pesantreni'ne götürülüp orada yaşamaya başlamıştır. Babasının pesantreninde akıllılık ve kabiliyeti sebebiyle, küçük yaşında olmasına rağmen babası veya diğer öğretmenlerin gıyabında yedek (bedel) öğretmen olarak kendinden daha yaşlı öğrencilere ders vermiştir. Küçük yaşlarında onun eğitimi sadece Gedang Pesantreni'nde değil, Cava ve Madura adasındaki Vanakaya Pesantreni (Probolinggo Kenti), Langitan Pesantreni (Tuban Kenti), Trenggalis Pesantreni ve Kademangan Pesantreni (Bangkalan Kenti) gibi birkaç pesantrende de devam etmiştir.⁵⁹

Cava ve Madura adasındaki pek çok âlimden ders almayı bitirdikten sonra, 1893 yılında Hâşim Eş'arî Mekke'ye gitmiştir. Başta *Şahîh-i Buḥârî* olmak üzere hadis ana kaynaklarını öğreten Endonezya asıllı Mahfûz et-Termesî'nin koruması altında hem Mahfûz'un kendisi hem de başka âlimlerden Hâşim Eş'arî yedi sene boyunca başta hadis olmak üzere çeşitli farklı İslâm ilimlerini tahsil etmiştir.⁶⁰ Hâşim Eş'arî, Mahfûz et-Termesî'den etkilendiği için hadis ilmini diğer İslâm ilimlerinden daha sevip beğenmiş, hatta ilim tahsilini bitirip Endonezya'ya döndükten sonra hadis öğretimiyle tanınan bir pesantren kurmuştur. Bunun yanında ise Mekke'deyken Hâşim Eş'arî Kâdiriyye ve Nakşibendiyye tarikatlarına intisap ettikten ve ritüellerini öğrendikten sonra Endonezya'da bu tarikatları yaymıştır.⁶¹

Hâşim Eş'arî Mekke'de Şâfiî fikhını öğrenmiş ve felek (astronomi) ilmiyle tanınan Şeyh Ahmed Hatîb'den de dersler almıştır.⁶² Bu süreçte 19. asrın son yıllarında Ortadoğu'daki İslâm düşünce gelişiminin sonucunda Cemâleddin-i Efgânî (öl. 1316/1897) ve Muhammed Abduh (öl. 1324/1905)'ün öncülük ettiği bir İslâmî yenilenme hareketi ortaya çıkmıştır. Bu hareket emperyalizm ve sömürgecilğe karşı mücadele etmek, sömürgecinin zulümlerine karşı müslümanları müdafaa etmek ve gelecek zamanlarda İslâm dünyasını özgürlüğüne kavuşturmak amacıyla yürütmüştür. 19. asırda Hicaz bölgesinde gelişen Arap nasyonalizmi, Panislâmizm, sömürgecilğe karşı mücadele ve Avrupalı Hristiyanların istilâsına karşı tepkiler, Hâşim Eş'arî'nin şahsiyetini etkilemiştir. Panislâmizm, Avrupa'nın istilâ etmesine karşı İslâm ümmetinin birliğidir. Bu hareket Hâşim Eş'arî'ye Endonezya'da sömürgecilikten kurtulmak amacıyla İslâm ümmetinin birliğini oluşturma hedefini kazandırmıştır.⁶³ Mekke'den dönünce, Endonezya'nın Cava adasındaki Tebuireng kentinde 1899 yılında Tebuireng Pesantreni'ni kurmuştur.⁶⁴

Hâşim Eş'arî, bir pesantren kurmasının yanında, 31 Ocak 1926 yılında Nehdatü'l-ulemâ olarak isimlendirilen Endonezya'nın günümüzdeki en büyük muhafazakar eğilimli İslâmî teşkilâtının kurucusu olmuştur.⁶⁵ Hâşim Eş'arî gelmeden önce ülkede çeşitli İslâmî teşkilâtlar mevcuttur, Nehdatü'l-ulemâ teşkilâtı Hâşim Eş'arî tarafından kurulduktan sonra, bu

⁵⁸ Chairul Anam, *Pertumbuhan dan Perkembangan Nahdlatul Ulama* (Solo: Penerbit Jatayu, 1985), 57; Muhammed Esed Şehab, *el-'Allâme Hâşim Eş'arî Vâdi' Lebineti İstiqlâl İndûnisyâ* (Beyrut: Dâru's-Sâdik, 1971), 17.

⁵⁹ Dhofier, *Tradisi Pesantren*, 50.

⁶⁰ Herry Muhammad, *Tokoh-Tokoh Islam yang Berpengaruh Abad 20* (Jakarta: Gema Insani, 2006), 23.

⁶¹ Badiatul Roziqin, *101 Jejak Tokoh Islam Indonesia* (Yogyakarta: e-Nusantara, 2009), 247.

⁶² Roziqin, *101 Jejak Tokoh Islam*, 248.

⁶³ Harun Nasution, *Pembaharuan dalam Islam; Sejarah Pemikiran dan Gerakan* (Jakarta: Bulan Bintang, 2003), 43.

⁶⁴ Mas'ud, *Intelektual Pesantren*, 202.

⁶⁵ Ramli Abdul Wahid, "Ormas Islam di Indonesia: Telaah Eksistensi dan Kontribusi dalam Pengembangan Kajian Hadis", *Riwayah : Jurnal Studi Hadis* 4/1 (2018): 10.

1348 | Muh Amuriddin. Hadis Biliminin Endonezya'ya Giriş ve Gelişmesine Mahfûz ...

çeşit teşkilâtlar birleşip Nehdatü'l-ulemâ'yı oluşturmuştur. Nehdatü'l-ulemâ teşkilâtı sömürgeciliğe karşı Endonezya'daki müslümanların birliğini oluşturarak sömürgecinin böl ve yönet (divide et impera) siyasetini yıkmak amacıyla kurulmuştur.⁶⁶

Hâşim Eş'arî'nin evlilik hayatı 21 yaşındayken başlamıştır. O, Sidoarjo kentinde Sivalan Panci Pesantreni'nin şeyhi olan Hacı Yakup'un kızı, Nefise ile evlenip Mekke'ye eşi ve kayınpederiyle birlikte hac yapmak için gitmiştir. Mekke'de yedi ay geçince hamile olan eşi vefat etmiş ve bir ay sonrasında Hâşim Eş'arî Endonezya'ya dönmüştür. Sonraki evliliklerinden on çocuğu olmuştur.⁶⁷ Hâşim Eş'arî, yüksek tansiyon nedeniyle, 27 Temmuz 1947 yılında Allah'ın rahmetine kavuşmuştur.⁶⁸ Vefat etmeden önce, Endonezya millî kahramanlarından Sutomo (öl. 1401/1981) ve genelkurmay başkanı Sudirman (öl. 1369/1950)'nın elçisi ona Hollanda'nın Birinci Askeri Saldırısı (The First Dutch Military Agression) ile ilgili bir haber getirmiş ve bundan çok üzüntü duymuştur. Bu habere göre, 2 Temmuz 1947'de Endonezya Cumhuriyeti askerleri, İkinci Dünya Savaşı'nda kazanan müttefik devletlerle birlikte tekrar Endonezya'yı denetimi altına almaya çalışan Hollanda'nın askeri kuvvetleri tarafından yenilip Endonezya'nın Malang kentindeki Singosari bölgesini kaybetmiştir. Bunun yanında, Hollanda askeri kuvvetleri oradaki sivil vatandaşları öldürmüşlerdir. Hâşim Eş'arî Endonezya halkıyla beraber Hollanda'ya karşı verdiği mücadele ve Endonezya'nın bağımsızlığına büyük katkı sağladığı için, daha sonra Endonezya'nın millî kahramanı unvanıyla onurlandırılmıştır.⁶⁹

Hollanda'ya karşı verilen bağımsızlık mücadelesi döneminde yaşamasına rağmen, Hâşim Eş'arî boş zamanlarında birkaç eser kaleme almıştır. Eserlerinin çoğu hadis, fıkıh ve tasavvuf gibi alanlarda olup, Arapça olarak yazılmıştır. Günümüzde kitapları pek çok pesantrende öğrencilere okutulmaktadır. Arapça kitaplarının bazısı eksik, bazısı da henüz tahkik edilmemiştir. Hâşim Eş'arî'nin bize ulaşan kitapları şunlardır:

a. Hadis eserleri:

1. *Risâletü ehli's-sünne ve'l-cemâ'a fi hadîsi'l-mevtâ ve eşrâtu's-sâ'a ve beyâni mefhûmi's-sünne ve'l-bid'a*

2. *el-Ĥadîşü'l-mevtâ ve eşrâtu's-sâ'a*

3. *Erba'în hadîşan tete'ellek bi-mebâdi'i cem'iyeti'n-Nehdati'l-'Ulemâ'*

b. Ahlâk eserleri:

4. *Edebü'l-'âlim ve'l-müte'allim fîmâ yenhecü ileyhi'l-müte'allim fî maĥâmâti ta'îmihî*

5. *et-Tibyân fî'n-nehyi 'an muĥâta'ati'l-erĥâm ve'l-eĥârib ve'l-iĥvân*

6. *el-Mevâ'iz*

7. *İĥyâ' 'ameli'l-fuzalâ' fî tercemeti'l-Ĥânûnu'l-esesî li-cem'iyeti'n-Nehdati'l-'Ulemâ'*

8. *Muĥaddimetü'l-Ĥânûnu'l-esesî li-cem'iyeti'n-Nehdatü'l-'Ulemâ'*

9. *en-Nûru'l-mübîn fî meĥabbeti Seyyidi'l-mürselîn*

c. Akîde eserleri:

10. *Ziyâdetü't-ta'likât 'alâ Manzûmâti's-Şeyh Abdillâh ibn Yâsîni'l-Fâsuruani*

11. *et-Tenbîhâtü'l-vâjibe liman yesne'l-mevlid bi'l-münkerât*

12. *er-Risâle fî'l-'akâ'id*

13. *ed-Dürerü'l-müntesîre fî'l-masâ'ili't-tis'a 'aşere*

d. Fıkıh eserleri:

14. *Ďav'ü'l-mişbâĥ fî beyâni aĥkâmi'n-nikâĥ*

⁶⁶ Anam, *Pertumbuhan dan Perkembangan*, 15.

⁶⁷ Lathiful Khuluq, *Fajar Kebangunan Ulama: Biografi K.H. Hasyim Asy'ari* (Yogyakarta: LKiS, 2000), 20-21.

⁶⁸ Roziqin, *101 Jejak Tokoh Islam*, 252.

⁶⁹ Dhofier, *Tradisi Pesantren*, 98.

2.4. Eş'arî'nin Hadise Katkısı ve Görüşü

Hâşim Eş'arî Mekke'den dönünce, babasının pesantreninde dersler vermiştir. Daha sonra, Tebuireng köyünde kendi pesantrenini kurup onu hızlıca geliştirmiştir. Günümüzde Tebuireng Pesantreni yüksek seviye öğretimine sahiptir. Dolayısıyla, öğrenciler çoğunlukla diğer pesantrenleri bitirdikten sonra daha yüksek seviye derslerini öğrenmek amacıyla Tebuireng Pesantreni'nde eğitimlerine devam etmektedirler.⁷¹ Hadis âlimi olarak tanınan ve hadis ana kaynaklarını öğretmede otorite olan Hâşim Eş'arî birçok öğrenciye sahip olmasının yanı sıra onun kurduğu pesantrenden mezun olan öğrenciler de Endonezya'nın özellikle Cava adasında hadis ilmine katkı sağlayan âlimler olmuşlardır. Bundan dolayı, Hâşim Eş'arî Endonezya'nın pek çok bölgesinde başta *Şahîh-i Buḥârî* olmak üzere hadis ana kaynaklarını yaymada büyük rol oynayan bir âlim olmuştur.⁷²

Hadis alanında Hâşim Eş'arî'nin görüşleri kendi zamanında müslümanların düşüncelerini çok etkilemiştir. Hâşim Eş'arî, Cava adasındaki hadis eğitimi ve öğretimini bölgelere yaymıştır. Halbuki, Hâşim Eş'arî gelmeden önce hadis ile ilgili eğitim faaliyetleri yaygın değildir ve İslâm ilimleri çalışmalarında fıkıh ve tasavvuf ilmi yoğun olarak daha fazla gelişmiştir. Hâşim Eş'arî, usul delili olarak hadislerden kendi zamanındaki problemlerin çözümlerini aramaya çabalamıştır. Dolayısıyla, Hâşim Eş'arî Endonezya'da hadis çalışmalarının temelini atmakla birlikte, hadislerden hareket ederek onun tavsiye ettiği çözümler yoluyla halkın dinî meseleleri çözüme kavuşturulmuştur. Endonezyalı müslüman halkın aralarında, bid'at, hurafe, tahayyül, batıl inançlar, Ortadoğu'dan gelen sadece Kur'an ve Sünnete dönme görüşü ve Hollanda'nın kültüründen hedonizm gibi problemlerle karşı karşıya kaldığı bir zamanda yaşayan Hâşim Eş'arî Kur'an ve sünnetten hareketle toplumun ihtiyaçlarına çözümler bulmaya çalışmıştır. Endonezya'da hadis ana kaynaklarını öğretmede otorite kazanan ve Endonezya'nın her bölgesinden gelen pek çok öğrencinin istifade ettiği Hâşim Eş'arî, Endonezyalı müslümanlara hadis çalışmalarını tanıtmıştır.⁷³

Hollanda'ya karşı verilen bağımsızlık mücadelesinde Hizbullah milis kuvvetlerine önderlik yapan şeyh Meşkûr (öl. 1413/1992) ve Endonezya'da Din İşleri Bakanı olarak kabinede görev yapan Seyfeddin Zühri (öl. 1406/1986) gibi isimler Hâşim Eş'arî'nin öğrencileri olmuş ve Hollanda'ya karşı verilen mücadele ve Endonezya Cumhuriyeti'nin kuruluşunda büyük katkılar sağlamış, ayrıca başta hadis olmak üzere İslâm ilimlerinin Endonezya'nın farklı bölgelerine yayma konusunda önemli roller oynamışlardır.⁷⁴ Endonezya'da çok meşhur bir pesantren ve orada okuyan öğrencilere sahip olan Hâşim Eş'arî'nin en ünlü öğrencilerinden bazıları şunlardır: Vahap Hasbullah (öl. 1391/1971) (Tambak Beras Pesantreni'nin kurucusu), Kiai Abbas (öl. 1365/1946) (Buntet Pesantreni'nin kurucusu), Es'ad Şemsül Ârifin (öl. 1411/1990) (Sukoreco Asembagus Pesantreni'nin kurucusu), Bisri Şansurî (öl. 1400/1980) (Denanyar Pesantreni'nin kurucusu) ve Manaf Abdulkarîm (öl. 1374/1954) (Kediri kentinde Lirboyo Pesantreni'nin kurucusu).⁷⁵

Hâşim Eş'arî Mekke'de kendisini koruyan ve hadis ilmini öğreten Mahfûz et-Termesî'nin görüşlerinden etkilenmiştir. Hâşim Eş'arî pek çok öğrenciye hadis ana kaynaklarını

⁷⁰ Muhamad Rifai, *K.H. Hasyim Asy'ari Biografi Singkat 1871-1947* (Yogyakarta: GARASI, 2009), 39-40.

⁷¹ Imron Arifin, *Kepemimpinan Kyai: Kasus Pondok Pesantren Tebuireng* (Malang: Kalimasahada Press, 1993), 72.

⁷² Nurul Hanani, *Ijtihad dan Taklid Perspektif KH. Hasyim Asy'ari*, 2. Basım (Kediri: STAIN Kediri Press, 2009), 50-55.

⁷³ Afriadi Putra, "Pemikiran Hadis K.H. M. Hasyim Asy'ari dan Kontribusinya Terhadap Kajian Hadis di Indonesia", *Wawasan: Jurnal Ilmiah Agama dan Sosial Budaya* 1/1 (2016): 54.

⁷⁴ Choirul Anam, *Pertumbuhan dan Perkembangan Nahdlatul Ulama* (Solo: Penerbit Jatayu, 1985), 60.

⁷⁵ Zuhairi Misrawi, *Hadratussyaikh Hasyim Asy'ari, Moderasi, Keumatan dan Kebangsaan* (Jakarta: Kompas, 2010), 82.

1350 | Muh Amuriddin. Hadis Biliminin Endonezya'ya Giriş ve Gelişmesine Mahfûz ...

öğretmesinin dışında, devrindeki İslâm diniyle çelişen sosyal-kültürel ortamın problemlerinin giderilmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bilindiği üzere 20. asrın başlarından itibaren Endonezya'daki müslümanlar Hollanda'nın sömürgeciliğine karşı mücadelede ve 1945-1949 yılları arasında da Endonezya Cumhuriyeti'ni muhafaza etmede büyük çaba göstermişlerdir. Bu gayretler; Cemâleddîn Efgânî, Muhammed Abduh ve Raşit Rıza gibi Ortadoğu müslüman yenilikçileri tarafından ifade edilen müslüman özgürlüğü ve bağımsızlığına dair yenilik düşüncelerinin yansımalarıdır. Aynı zamanda, selefilik düşüncesi de yenilik hareketleriyle birlikte Endonezya'da yayılmaya başlamıştır.⁷⁶ Selefilik düşüncesi ehl-i sünnet olarak tanınmıştır.⁷⁷ Fakat, bu anlayış Endonezya'da daha önce bilinen ehl-i sünnet anlayışından çok farklıdır.

Bu selefilik ve İslâmî yenilikçilerin düşünceleri Endonezya'daki bazı müslümanların zihinlerini çok etkilemiş, ayrıca dışarıdan gelen bu düşüncelerin çoğu Endonezya müslümanlarının kendi İslâmî geleneklerine, kendi sosyokültürel ortamlarına uygun düşmemiştir. Bu tenakuzun en açık göstergelerinden biri, Endonezya'da eskiden beri yapılan "tahlilan" (ölülere Kur'an, dualar ve tehlil okuması), "slametan" (dinî merasimlerde yiyeceklerin başkalarına ikram edilmesi), kabirde definden sonra meyyite telkin edilmesi ve tevessül gibi İslâmî gelenekler ve amellerin bid'at olarak itham edilmesidir. Diğer taraftan, bu amelleri devam ettiren ve otorite olarak kabul edilen Endonezyalı âlimlere tâbi olan halkın yaptıkları eleştirilmiş, delillerini bilmeyerek sadece taklit etmekle suçlanmışlardır. Bundan hareketle, Hâşim Eş'arî Endonezyalı âlimlerin halkla birlikte yaptıkları geleneklerini savunup bunların bid'at olmadığını söylemiş ve halkın sorunlarını çözmeye gayret etmiştir.⁷⁸

Sonuç

Mevcut veriler ışığında elde edilen sonuçlar şunlardır: Birincisi, Endonezya'da hadis bilimi ancak on yedinci yüzyıla geldikten sonra Orta Doğu'da uzun süre eğitim görmüş Endonezyalı iki âlimin yetişmesiyle tanınmaya başlamıştır. Onlar Şeyh Abdür-raûf es-Sinkilî ve Şeyh Nüreddin er-Rânîrî idi. Endonezya'da hadis çalışmalarının başlangıcına ilişkin arayışlar, bu iki Endonezyalı âlimden izlenebilir. Bu iki Endonezyalı âlim, Endonezya'da hadis çalışmalarının ortaya çıkışının ilk başlangıç noktası olarak kabul edilebilir; çünkü onların İslâm'ın çeşitli alanlarındaki diğer eserlerinin yanı sıra hadis alanında da çalışmaları vardır. Abdür-raûf es-Sinkilî, *el-Mevâ'izü'l-bed'â* adlı kitabıyla Endonezya'da ilk olarak hadis çalışmasının ortaya çıkmasına vesile olmuş, bu süreci Nüreddin er-Rânîrî'nin, *el-Fevâ'idü'l-behiyye* adlı hadis kitabını yazması takip etmiştir. 19. yüzyılda hadis çalışmaları Endonezyalı âlimler tarafından geliştirilmeye çalışılmıştır. Birçok Endonezyalı âlim, hadis de dahil olmak üzere İslâmî araştırmalarda uzmanlaşmıştır. Bu asırda Mahfûz et-Termesî, Nevevî el-Bentenî, Ahmed Hatîb el-Minenkebâvî gibi Mekke ve Medine'de öğrenim görmüş bazı Endonezyalı, eğitimlerini tamamladıktan sonra Mekke'nin Mescid-i Harâm'ında öğretmen/hoca olmuşlar ve hadis de dahil olmak üzere birçok eser kaleme almışlardır. Bu asırda bulunan Endonezyalı âlimlerin hadis çalışmaları arasında, Mahfûz et-Termesî'nin *Menhecü zevi'n-nazar*'ı Nevevî el-Bentenî'nin *Tenkîhu'l-kavli'l-ħaşşî* ve İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-Münebbihât*'ının tercümesi olan ve 1906 yılında tamamlanmış olan *Neşâ'ihu'l-İbâd*'ı, Ahmed b. Muhammed Yûnus Lingga'nın 1895 yılında tamamlanmış olan *Naşihatü ehli'l-vefâ 'alâ vaşıyyeti'l-Muštafâ'sı*, İdrîs Marbu'nun *Baħrû'l-mâzî li-şerhi muħtaşari Şaħihî't-Tirmizî* nin tercümesi sayılabilir. Hüseyin Nâsir b. Muhammed Tayyip el-Mes'ûdî Bancar'ın 1931 yılında tamamlanan *Cevâhirü'l-Buħârî* adlı tercümesi de vardır. Bu eserler Endonezya'da önceki asırlara göre hadis çalışmalarının ne kadar gelişmiş olduğuna işaret etmektedir.

⁷⁶ Harun Nasution, *Pembaharuan dalam Islam; Sejoarah Pemikiran dan Gerakan* (Jakarta: Bulan Bintang, 2003), 43.

⁷⁷ İsmail Akkoyunlu, "İbn Teymiyye'de Selef ve Selefiyye Kavramları", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019): 550.

⁷⁸ Mas'ud, *Intelektual Pesantren*, 214.

İkincisi, Mahfûz et-Termesî Mekke'nin Mescid-i Harâm'ında hadis hocası olduğunda Endonezya'da hadis çalışması popülerlik ve önem kazanmaya başlamıştır. Çünkü o, orada *Şahîh-i Buḥârî* ve diğer hadis ana kaynaklarını öğretmiştir. Öğrencilerinin çoğu Güneydoğu Asya'dan, özellikle Endonezya'dan gelmiştir. Bunun nedeni, Güneydoğu Asyalı hocalardan okumanın *rihle ilmiyye* geleneğidir. Bu yüzden, Endonezya ulemasının hadis ilmi yolu Mahfûz et-Termesî'nin rolünden ayrılmaz hale gelmiştir. Mahfûz et-Termesî'nin hadis öğretiminin etkisi, Endonezya'ya dönen onun öğrencileri tarafından kurulan medreselerdeki temel hadis kaynaklarının öğretilmesinin yaygın olmaya başlamasıyla kanıtlanmıştır. Bu medreselerde hadis usulü alanındaki Mahfûz'un *Menhecü zevi'n-nazar* adlı eseri, Endonezya'ya döndükten sonra öğrencileri tarafından yaygın olarak öğretilmiştir. Bunun yanında, Endonezya'da Mahfûz'un öğrencileri hadis öğretiminde önemli bir konuma sahip olan âlimler olarak kabul edilmiştir. Mahfûz'un hadis çalışmasında kabul edilen en yetkili öğrencisi Hâşim Eş'arî olmuştur.

Üçüncüsü, Hâşim Eş'arî başta *Şahîh-i Buḥârî* olmak üzere temel hadis kaynaklarını öğretme konusunda Mahfûz et-Termesî'nin öğrencilerinin Endonezya'da en fazla yetkiye sahip olanıdır. O zamanlarda Endonezyalı müslümanların karşılaştığı çeşitli dinî sorunlara Eş'arî'nin hadis açıklamalarıyla çözüm üretmiş olması, onun hadis ilmindeki yetkinliğinin ve farklı İslâmî ilimlerdeki donanımın göstergesi olmuştur. Endonezya'nın çeşitli bölgelerinden gelen öğrencilere hadis kitaplarını okutmuş ve öğretmiştir. Öğrenimlerini tamamladıktan sonra öğrencileri kendi bölgelerine geri dönmüşler ve genellikle dinî yaşamlarında kendi toplumlarını yönlendiren büyük hocalar olmuşlardır. Hâşim Eş'arî, işgalcilere karşı bağımsızlık kazanmak için savaşın ortasında gelişmeye başlayan İslâmî yenilenme düşüncesi çağında yaşamıştır. Bu durum onun fetvalarını hem toplum hem de devlet katında Endonezya halkı için önemli bir referans haline getirmiştir. Bunun yanında, Hâşim Eş'arî Endonezya'nın en büyük İslâm teşkilâtı olarak bilinen Nehdatü'l-ulemâ'nın kurucusu olmuş ve Endonezya'nın bağımsızlığına yaptığı büyük katkılardan dolayı Endonezya millî kahramanlarından biri olarak taltif edilmiştir.

Kaynakça

- Abbas, Sirajuddin. *Keagungan Mazhab Syafii*. Jakarta: Pustaka Tarbiyyah, 1968.
- Abdullah, Abdul Rahman Haji. *Pemikiran Umat Islam di Nusantara*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1990.
- Abdullah, Taufik. *Sejarah Ummat Islam Indonesia*. Jakarta: Majelis Ulama Indonesia, 1991.
- Affandi, Bisri. *Syaikh Ahmad Surkati (1874-1943): Pembaharu dan Pemurni Islam di Indonesia*. Jakarta: Pustaka al-Kausar, 1999.
- Akkoyunlu, İsmail. "İbn Teymiyye'de Selef ve Selefiyye Kavramları". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019): 545-562.
- Amin, Faizal – Ananda, Rifki Abror. "Kedatangan dan Penyebaran Islam di Asia Tenggara: Tela'ah Teoritik Tentang Proses Islamisasi Nusantara". *Analisis: Jurnal Studi Keislaman* 18/2 (2018): 67-100.
- Amiruddin, Muh. "Literasi Hadis dalam Khazanah Kitab Kuning Pesantren". *Riwayah : Jurnal Studi Hadis* 6/1 (2020): 55-70.
- Amrullah, Abdul Malik Karim. *Dari Perbendaharaan Lama: Menyingkap Sejarah Islam di Indonesia*. Jakarta: Gema Insani Press, 2017.
- Anam, Chairul. *Pertumbuhan dan Perkembangan Nahdlatul Ulama*. Solo: Penerbit Jatayu, 1985.
- Arifin, Imron. *Kepemimpinan Kyai: Kasus Pondok Pesantren Tebuireng*. Malang: Kalimasa-hada Press, 1993.
- Asy'ari, Hasyim. *Risâletü ehli's-sünne ve'l-cemâ'a ff hadîsi'l-mevtâ ve eşrâtu's-sâ'a ve beyâni mefhûmi's-sünne ve'l-bid'a*. Jombang: Mektebetü't-Turâsi'l-İslâmi, ts.
- Attas, Syed Muhammad Naquib. "Endonezya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 194. Ankara: TDV Yayınları.
- Aydar, Hidayet. "Endonezya'da Tefsir Hareketi ve Endonezya Dilinde Yazılmış Tefsirler". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 6 (2015): 17-19.
- Aydrus, Muhammad Hasan. *Penyebaran Islam di Asia Tenggara: Asyraf Hadzramaut dan Peranannya*. 2. Basım. Jakarta: Lentera Basritama, 1997.
- Azra, Azyumardi. *Renaissance Islam Asia Tenggara: Sejarah Wacana dan Kekuasaan*. Jakarta: Remaja Rosdakarya, 1999.
- Azra, Azyumardi. *Jaringan Ulama Timur Tengah dan Kepulauan Nusantara Abad XVII dan XVIII*. 4. Basım. Bandung: Mizan, 1998.
- Bruinessen, Martin van. *Kitab Kuning, Pesantren dan Tarekat*. Çev. Farid Vajidi. Bandung: Mizan, 1999.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl Ebû Abdillâh el-Buhârî el-Cu'fî. *Şahîh-i Buhârî*. Thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır. Beyrut: Dâr Tavki'n-Necât, 1422 H. 9 cilt.
- Danarto, Agung. "Perkembangan Pemikiran Hadis di Indonesia: Sebuah Upaya Pemetaan". *Jurnal Tarjih dan Pengembangan Pemikiran Islam* 17/1 (2004): 73-82.
- Danarto, Agung. *Kajian Hadis di Indonesia Tahun 1900-1945 (Telaah terhadap Pemikiran Beberapa Ulama tentang Hadith)*. Yogyakarta: Proyek Perguruan Tinggi Agama Institut Agama Islam Negeri Sunan Kalijaga, 2000.
- Dhofier, Zamakhsyari. *Tradisi Pesantren: Studi tentang Pandangan Hidup Kyai*. Jakarta: Lembaga Penelitian, Pendidikan, dan Penerangan Ekonomi dan Sosial (LP3ES), 1990.
- Dimiyathi, Muhammad Habib. *Mengenal Pondok Tremas dan Perkembangannya*. Pacitan: Pondok Tremas, 2001.
- El-Saha, M. Ishom. Mujib, A. Mastuki, Mastuki. *Intelektualisme Pesantren Potret Tokoh dan Cakrawala Pemikiran di Era Keemasan Pesantren*. Jakarta: Diva Pustaka, 2006.
- Farida, Umma – Kasdi, Abdurrohman. "The Network of Hadith Studies in Indonesia in the 17th – 19th Century". *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (AS-SEHR)* 137 (2018): 294-298.
- Farida, Umma. "Kontribusi Nur Ad-Din Ar-Raniri dan Abd Ar-Rauf As-Sinkili dalam Pengembangan Kajian Hadis di Indonesia". *Riwayah : Jurnal Studi Hadis* 3/1 (2017): 1-10.

- Farida, Umma. "Perkembangan Hadis di Indonesia pada Abad ke-19 M: Telaah Terhadap Pemikiran Mahfuzh at-Tirmasi dalam Kitabnya Manhaj Dzawin-Nazhar". *Riwayah : Jurnal Studi Hadis* 6/1 (2020): 141-158.
- Fathurrahman, Oman. "The Roots of the Writing Tradition of Hadith Works in Nusantara: Hidayat al-Habib by Nur al-Din al-Raniri". *Studia Islamika* 16/1 (2012): 47-76.
- Fathurrahman, Oman – Kholil, Munawar. *Katalog Naskah Ali Hasjmy Aceh*. Jakarta: Persatuan Pengguna Islam Malaysia (PPIM), Banda Açe'nin Ali Hasjmy müzesi ve eğitim müessesesi, Masyarakat Komunitas Nusantara (MANASSA), Centre for Documentation and Area-Transcultural Studies (C-DATS) ve Tokyo University of Foreign Studies (TUFS), 2007.
- Fathurrahman, Oman. *Tanbih al-Masyi; Menyoal Wahdatul Wujud, Kasus Abdurrauf Sinkel pada Abad ke-17*. Bandung: Mizan, ts.
- Fatimi, Syed Q. *Islam Comes to Malaysia*. Singapore: Malaysian Sociological Research Institute (MSRI), 1963.
- Federspiel, Howard M. *The Usage of Traditions of the Prophet in Contemporary Indonesia, Monograph in Southeast Asian Studies*. Arizona: Program for SAS Arizona State University, 1993.
- Göksoy, İsmail Hakkı. "Endonezya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 197. Ankara: TDV Yayınları.
- Göksoy, İsmail Hakkı. "Mahfûz b. Abdullah et-Termesî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27: 335. Ankara: TDV Yayınları.
- Göksoy, İsmail Hakkı. *Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi*. 2. Basım. Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 2003.
- Göksoy, İsmail Hakkı. *İslam'ın Güneydoğu Asya'ya Girişi ve Yayılışı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Göksöy, İsmail Hakkı. "Pesantren". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34: 250-251. Ankara: TDV Yayınları.
- Gross, Max L. *A Muslim Archipelago: Islam and Politics in Southeast Asia*. Washington, D.C.: National Defense Intelligence College, 2016.
- Hanafi. *Jaringan Ulama Banjar dalam Kajian Hadis; Kontribusi Mereka bagi Masyarakat Banjar*. Ciputat: Cinta Buku Media, 2017.
- Hanani, Nurul. *Ijtihad dan Taklid Perspektif K.H. Hasyim Asy'ari*. 2. Basım. Kediri: STAIN Kediri Press, 2009.
- Hitti, Philip K. *History of the Arabs*, London: Macmillan, 1979.
- Huda, Syamsul. "Perkembangan Penulisan Kitab Hadis pada Pusat Kajian Islam di Nusantara pada Abad XVII". *Jurnal Penelitian UNIB* 7/2 (2001): 110-116.
- Idri – Baru, Rohaizan. "The History and Prospect of Hadith Studies in Indonesia". *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences* 8/7 (2018): 1037-1049.
- Khuluq, Lathiful. *Fajar Kebangunan Ulama: Biografi K.H. Hasyim Asy'ari*. Yogyakarta: LKiS, 2000.
- Mas'ud, Abdurrahman. *Dari Haramain ke Nusantara: Jejak Intelektual Arsitek Pesantren*. Jakarta: Kencana, 2006.
- Mas'ud, Abdurrahman. *Intelektual Pesantren: Perhelatan Agama dan Tradisi*. Yogyakarta: LKiS, 2004.
- Misrawi, Zuhairi. *Hadratussyaikh Hasyim Asy'ari, Moderasi, Keumatan, dan Kebangsaan*. Jakarta: Kompas, 2010.
- Muhajirin. "Pemetaan Kitab Hadits di Pesantren Sumatera Selatan". *Riwayah : Jurnal Studi Hadis* 4/1 (2018): 17-34.
- Muhajirin. *Kebangkitan Hadits di Nusantara*. Yogyakarta: Idea Press, 2016.
- Muhammad, Herry. *Tokoh-Tokoh Islam yang Berpengaruh Abad 20*. Jakarta: Gema Insani, 2006.
- Muslim, Muslim b. el-Haccâc Ebû el-Hasan el-Küşeyrî en-Neysaburî. *Şahîh Muslim*. Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâr İhyâ'ut-Turâsî'l-Arabî, ts., 5 cilt.

1354 | Muh Amuriddin. Hadis Biliminin Endonezya'ya Girişi ve Gelişmesine Mahfûz ...

- Nasution, Harun. *Pembaharuan dalam Islam; Sejarah Pemikiran dan Gerakan*. Jakarta: Bulan Bintang, 2003.
- Putra, Afriadi. "Pemikiran Hadis KH. M. Hasyim Asy'ari dan Kontribusinya Terhadap Kajian Hadis di Indonesia". *Wawasan: Jurnal Ilmiah Agama dan Sosial Budaya* 1/1 (2016): 46-55.
- Rabbani, Mohammad Ali. "Mediasi India dalam Perpindahan dan Penyebaran Kultur dan Peradaban Persia: Islamisasi di Asia Tenggara". *Media Syariah* 15/1 (2013): 69-88.
- Rahman, Mohd. Muhiden Abd. *Syeikh Nuruddin al-Raniri dan Sumbangannya kepada Pengajian al-Hadith: Kajian Terhadap Kitab al-Fawa'id al-Bahiyyah fi al-Ahadith al-Nabawiyyah*. Perlis: Universiti Malaya, 2003.
- Ricklefs, Merle Calvin. *A History of Modern Indonesia since c. 1300*. 2. Basim. Stanford, CA: Palgrave; Stanford University Press, 1991.
- Riddell, Peter Gregory. *'Abd al-Ra'ûf al-Singkili's Tarjumân al-Mustafîd : a Critical Study of His Treatment of Juz' 16*. Canberra: The Australian National University, Faculty of Asian Studies, Doktora Tezi, 1984.
- Rifai, Muhamad. *K.H. Hasyim Asy'ari Biografi Singkat 1871-1947*. Yogyakarta: GARASI, 2009.
- Roziqin, Badiatul. *101 Jejak Tokoh Islam Indonesia*. Yogyakarta: e-Nusantara, 2009.
- Şeheb, Muhammed Esed. *el-'Allâme Hâşim Eş'arî Vâđi' Lebineti İstiklâl İndûnisyâ*. Beyrut: Dâru's-Sâdik, 1971.
- Tarling, Nicholas. *The Cambridge History of Southeast Asia: The Nineteenth and Twentieth Centuries*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- Tasrif, Muh. "Rekontekstualisasi al-Hadits di Indonesia, sebuah Metodologi Pemahaman". *Jurnal Penelitian Indonesia Istikro* '3/1 (2004): 269-287.
- Tasrif, Muh. *Kajian Hadis di Indonesia: Sejarah dan Pemikiran*. Ponorogo: STAIN Ponorogo Press, 2007.
- Taylor, Jean Gelman. *Indonesia: Peoples and Histories*. New Haven ve London: Yale University Press, 2003.
- Termesî, Muhammed Mahfûz b. Abdillâh b. Abdulmannân. *el-Hil'etü'l-Fikriyye bi-şerhi'l-Minhetü'l-hayriyye*. Jakarta: Departemen Agama RI, 2008.
- Termesî, Muhammed Mahfûz b. Abdillâh b. Abdulmannân. *Kifâyetü'l-müsteffid limâ 'alâ li't-Termesî mine'l-esânîd*. Beyrut: Dâr el-Başâ'ir el-İslâmiyye, 1978.
- Termesî, Muhammed Mahfûz b. Abdillâh b. Abdulmannân. *Menhecü zevi'n-nazar bi-şerhi Manzûmeti 'ilmi'l-eşer*. Thk. Fatani Mashudi Bahri. Jakarta: Departemen Agama RI, 2008.
- Termesî, Muhammed Mahfûz b. Abdillâh b. Abdulmannân. *el-Minhetü'l-hayriyye fi erbâ'in hadîşan min ehâdîsi hayri'l-beriyye*. Jakarta: Departemen Agama RI, 2008.
- Wahid, Ramli Abdul. "Ormas Islam di Indonesia: Telaah Eksistensi dan Kontribusi dalam Pengembangan Kajian Hadis". *Riwayah : Jurnal Studi Hadis* 4/1 (2018): 1-16.
- Wahid, Ramli Abdul. *Sejarah Pengkajian Hadis di Indonesia*. Medan: IAIN Press, 2016.
- Yunus, Mahmud. *Sejarah Pendidikan Islam di Indonesia*. Jakarta: Mutiara Sumber Widya, 1995.